

המזרח התיכון

חוברת מלווה קורס לבחינת בגרות ולמסלול 12 שנו"ל בגיאוגרפיה-החברה למתנסי"ם

מבוססת על ספר הלימוד: גיאוגרפיה של המזרח התיכון-
תמורות על סף המאה ה-21 מאת: ארנון סופר ודלית גרוס לן.
כמו כן נעשה שימוש חלקי בחומרי הלימוד המצויים באתרי
המורים לג"ג.

כתיבה ועריכה: אילת כ"ץ-מנחה ארצית
לג"ג-החברה למתנסי"ם.
לשימוש המורים באיזכור הנ"ל

נתונים על מדינות המזרח התיכון

שם מדינה	אוכלוסיה	תל"ג	אורניות	ריבוי טבעי	משטר
מצרים	75	\$ 4400	51%	2.2%	רפובליקה נשיאותית
ירדן	5.5	\$4800	85%	2.5%	מונרכיה- מלוכה
סוריה	20	\$3500	70%	2.5%	רפובליקה (דיקטטורה)
עירק	29	\$3400	58%	2.8%	רפובליקה
אירן	70	\$8100	72%	1.9%	רפובליקה איסלמית
תורכיה	73	\$7900	85%	1.5%	רפובליקה
ערב הסעודית	25	\$15.000	62%	2.7%	מונרכיה (שיח'ים)
כווית	3.1	\$ 22.000	78%	3%	אמירות חוקתית
תימן	20	\$820	38%	3.2%	רפובליקה
לבנון	4	\$ 5.200	86%	1.5%	רפובליקה
ישראל	7.2	\$ 17.000	95%	1.5%	דמוקרטיה
איחוד האמירויות	9	\$22.000	79%	2%	פדרציה -אמירות
קטר	800.000	\$21.000	79%	3%	מונרכיה
בחריין	700.000	\$17.000	85%	2.5%	מונרכיה

כל הזכויות שמורות לחברה למתנסי"ם

המזרח התיכון- משחק התמצאות הכר את המזרח התיכון

לפניך רשימת מדינות וערי בירה, העבר קו בין שם המדינה לבירתה.

1 לבנון	1 קהיר
2 סוריה	2 כווית סיטי
3 מצרים	3 בגדד
4 ערב הסעודית	4 רבת עמון (עמן)
5 ירדן	5 צנעא
6 תימן	6 מוסקט
7 עומן	7 דוחה
8 כווית	8 אנקרה
9 עירק	9 בירות
10 אירן	10 דמשק
11 קטר	11 מנמה
12 בחריין	12 ריאד (רייד)
13 טורקיה	13 טהרן

על פי מפות: מזרח תיכון פיסיית, מזרח תיכון כלכלה ומזרח תיכון אקלים.

א. על פי מפת מזרח תיכון פיסיית

איזו מדינה גדולה יותר בשטחה עומן או מצרים? (על פי הסתכלות) _____
איזו מדינה גדולה יותר בשטחה אירן (פרס) או תורכיה? _____
ציין שמות 2 הנהרות הגדולים הזורמים בעירק. _____
(נהרות מסומנים בצבע כחול, גם שם הנהר מסומן בכחול)
מהו שם הנהר הגדול הזורם במצרים? באילו מדינות נוספות הוא זורם?
_____

ב. על פי מפה כלכלית של המזרח התיכון

אילו משאבי טבע יש סביב המפרץ הפרסי? מנו 3 מהם. (מחצבים, משאבי אנרגיה)
_____

מה יש לתימן להציע מבחינת גידולי חקלאות ומחצבים? ציינו 2 גידולים
_____

וציינו 2 משאבי טבע מחצבים. _____
ציין 3 גידולי חקלאות בתורכיה _____
מחצבים בתורכיה _____

האם תורכיה מדינה עשירה מבחינת חקלאות ומחצבים? כן \ לא.

ג. על פי מפת המזרח התיכון פיסיית

ציין את שמות המדינות המצויות סביב המפרץ הפרסי. _____
_____

קטר נמצאת במפרץ הפרסי. האם היא אי או חצי אי? בירת המדינה
היא: _____

בחרין נמצאת במפרץ הפרסי. האם היא אי או חצי אי? בירת המדינה היא: _____
האם יש לירדן מוצא לים? כן/לא. במידה וכן מה שם הים?
_____

מנו שמות 2 מדבריות במצרים. _____
מה שם המייצר המפריד בין ים סוף למפרץ עדן והים הערבי? _____
מה שם המייצר המפריד בין המפרץ הפרסי למפרץ עומן והים הערבי?
_____

על פי מפת המזרח התיכון אקלים

על פי מפת כמות משקעים שנתית

מהי כמות המשקעים השנתית היורדת בקהיר/מצרים? _____ בבירות
 /לבנון? _____
 באנקרה/תורכיה? _____ בדמשק/סוריה? _____ בטהרן/אירן?
 ברבת עמון (עמן)/ירדן? _____ בבגדד/עירק? _____ בריד (א-ריאד)/ערב
 הסעודית. _____
 מהי הטמפרטורה הממוצעת בחודש ינואר בערים הבאות: קהיר _____
 בירות _____ דמשק _____ בגדד _____ ריאד _____
 טהרן _____ אנקרה _____ רבת עמון _____.

המזרח התיכון

אזור = רגיון = חבל
 משמעות המושג הוא: מקום הכולל מספר מדינות, בעל תכונות מיוחדות,
 המאפיינות אותו ומבדילות אותו מאזורים אחרים. השונות הפנימית קטנה
 מהשונות החיצונית.

אילו קריטריונים הופכים מדינות לאזור?

גורמים אנושיים, גורמים כלכליים וגורמים פיזיים.

המושג " המזרח התיכון" בעייתי ואינו חד משמעי. אם נבדוק את השמות הרבים
 שנתנו לאזור המכונה "המזרח התיכון" נוכל להבין חלק מהבעיה.

המזרח הקרוב – מונח המתייחס לאזור שהיה בשליטת האימפריה העותומאנית,
 וכולל גם מדינות כמו בולגריה, יון, סרביה, אלבניה. הוא ניתן על ידי בריטי ב- 1902
 המזרח הקרוב זוהי נקודת ראות אירופית, של הבריטים, לגביהם האזור הוא קרוב
 לעומת הודו סין ויפן.

העולם הערבי- המדינות הערביות הנמצאות במזרח הקרוב.

לבנט- פירוש השם בצרפתית – " ארץ הזריחה" ניתן לסוריה, לבנון, ישראל.

הסהר הפורה- ניתן לעירק, סוריה, לבנון, ישראל, ירדן ומצרים. צורת האזור כקשת.
קדמת אסיה- מושג שהיה בשימוש לפני מלחמת העולם ה-1 וכלל את חצי האי ערב,
 סוריה, לבנון, תורכיה, אירן ועירק.

מדינות הנפט- מושג המכוון למדינות המפרץ הפרסי ומדינות נוספות המייצאות נפט
 כמו: לוב.

ריבוי השמות מעיד על כך שאין תמימות דעים לגבי תחום השתרעות האזור והמדינות הכלולות במזרח התיכון.

גיאופוליטיקה היא שיטה מדינית הרואה בתנאים הפיזיים והגיאוגרפיים, את
 הגורמים העיקריים להתפתחות המדינה והחברה, בעוד התנאים הכלכליים,
 החברתיים והרוחניים, פחות חשובים.

האם לדעתך גיאופוליטיקה מכתיבה את חיינו בישראל? אילו השלכות יש לכך?

אסטרטגיה- תורת ניהול מלחמות, עריכתן והכנתן.

גיאו אסטרטגיה- מיקום גיאוגרפי והשלכותיו, קווי חוף, גודל המדינה, מדינות
 שכנות. האם מיקומה של ישראל והמזרח התיכון הוא גיאו- אסטרטגי? (מיצרי ים,
 מיקום בגלובוס, תעלות חשובות)

אילו מדינות שייכות אם כן לאזור המזרח התיכון?

לאזור מזה"ת אין גבולות מדויקים ולא ניתן להגדיר שטח פיסי מדויק של האזור.

ניתן לומר כי המזה"ת כולל את המדינות: מצרים, ישראל, לבנון, טורקיה, סוריה,

ירדן, סעודיה, כוויית, בחריין, עיראק, איראן ואיחוד האמירויות. יש המוסיפים

למזה"ת את מדינות המגרב שבצפון אפריקה (מרוקו, לוב, תוניס, אלג'יר) מה לגבי

סודן? עומן? אפגניסטן? ומה לגבי הארצות המוסלמיות של ברה"מ לשעבר? האם הן יכולות להיכלל התחום המזרח התיכון?.

הגדרת המזרח התיכון

קיים קושי רב להגדיר אילו מדינות שייכות למזרח התיכון. משתמשים בקריטריונים מסוגים שונים:

דת, שפה, היסטוריה משותפת, צורת שלטון.

קריטריונים דמוגרפיים:

ריבוי טבעי, תוחלת חיים, תמותת תינוקות, הרכב אוכלוסיה- הרכב גילים, אוכלוסיה תלויה, אוריינות, מספר רופאים ל-1000 נפש

קריטריונים כלכליים:

תל"ג, צריכת באנרגיה, רמת מינוע, רמה והתפתחות טכנולוגית התפלגות כוח האדם לפי מגזרים: חקלאות, תעשייה, מסחר ושירותים. אחוז ורמת עיור

קריטריונים פסיים:

מיקום, פני שטח/טופוגרפיה, גודל מדינות, מחצבים ומשאבים, אקלים ובעיות מים. חלק הקריטריונים יכולים להיות מאפיין משותף אך גם מאפיין מפריד: כמו שפה. על פי קריטריונים מסוימים ניתן להרחיב את מעגל המדינות של המזרח התיכון, על פי קריטריונים אחרים ניתן לצמצם את מעגל המדינות במזה"ת.

מאפייני המזרח התיכון

למזה"ת מספר מאפיינים היסטוריים חברתיים, מדיניים, כלכליים, תרבותיים משותפים והם:

1. דת האיסלם – כל מדינות המזה"ת למעט ישראל הן מדינות שמרבית מאוכלוסייתן מוסלמית. באיסלם שתי כיתות עיקריות: סונים המהווים רוב, ושיעים. אין הפרדה בין דת ומדינה פרט לתורכיה. מספר המוסלמים בעולם הוא כ-1.5 מיליארד, ובמזרח התיכון כ-350 מיליון נפש. מצוות היסוד הם: להתפלל 5 פעמים ביום לכוון מכה, לעלות לרגל למכה, לפחות פעם בחיים ולזכות בכינוי חאג', לתת צדקה בסתר, לקיים את חודש הרמדאן כהלכתו, ומצוות מלחמת ג'האד.

2. הלאום והשפה הערבית – מרבית תושבי המזה"ת הם בני הלאום הערבי ודוברים את השפה הערבית, עם שינויים בניבים ממדינה למדינה. המדינות היוצאות מן הכלל הנ"ל הן: ישראל, טורקיה תימן ואיראן- תושביהן שייכים לעמים אחרים ודוברים שפה אחרת. הלאום והשפה מהווים מכנה משותף בין ארצות המזה"ת, דבר שבא לידי ביטוי בהקמתם של ארגונים ערביים בנושאים כלכליים חברתיים ופוליטיים. שני ארגונים ידועים הם הליגה הערבית שזהו ארגון פוליטי המאגד בתוכו את המדינות הערביות, וארגון אופ"ק שזהו ארגון כלכלי אשר מיצג את האינטרסים של מדינות האזור בנושא הנפט.

3. היסטוריה משותפת והמורשת העות'ומנית – כל האזור עבר כיבושים ושליטה דומה: הרומאים, היוונים, המוסלמים, והעות'ומנים ששלטו במשך כ-400 שנה. הם

השאירו את חותם בנושאים הקשורים בחוקי קרקעות, יצירת נופים חקלאיים דומים ביצירת מבנה עירוני דומה.

4. הנפט – כ-60% מעתודות הנפט בעולם מצויים במזה"ת! בסוף המאה ה-20 הופקו במזה"ת כ-40% מתפוקת הנפט העולמית. האזור הוא ספק נפט עיקרי לכל העולם המפותח - אירופה, ארה"ב ויפן. עם זאת יש צורך להבדיל בין מדינות בהם נמצא שפע של נפט שהשפיע רבות על כלכלתם ופיתוחם כדוגמת סעודיה וכווית לבין כאלו שלא נמצא בהם נפט בכמות רבה כדוגמת ירדן ומצרים, ולבין מדינות שבהם לא נמצא נפט בכלל כדוגמת לבנון.

5. המדבר – מרבית שטח המזה"ת הוא מדבר. הגדרתו של מדבר הוא אזור שבו יורדים פחות מ-200 מ"מ גשם בשנה (הסיבה נעוצה בכך שבפחות מכמות זו לא ניתן לגדל דגן). שתי המדינות שאינן מדבריות הן לבנון וטורקיה (יש בה אקלים ערבותי) ולעומתן ישנן מדינות כגון: כווית ומצרים בהם השטח המדברי מהווה כ-100%. לאקלים זה יש השפעה רבה על צפיפות ותפישת האוכלוסייה, על החקלאות, ועל מגבלות, שימוש וניצול המים.

מאפיינים נוספים הם:

1. רוב מדינות המזה"ת, לא כולל חלק ממדינות הנפט העשירות וישראל, הן מדינות מתפתחות. חשוב לדעת כי גם בין המדינות המתפתחות במזה"ת יש הבדלים ברמת הפיתוח, כאשר תימן נמצאת בתחתית הסולם, מצרים מפותחת יותר וטורקיה מדינת מעבר בחלק מהקריטריונים.
2. המדינות במזה"ת מתאפיינות בשיעורי ילודה גבוהים בשל הסיבות הבאות: הדת המעודדת ילודה, נישואין ליותר מאישה אחת, איסור על שימוש באמצעי מניעה, מעמד אישה נמוך, ותפקיד הילדים ככוח עבודה, וילדים הם כבוד. בשל שיפור ברפואה, בתברואה, תוחלת החיים עלתה ושיעור התמותה ירד ומכאן התוצאה של הריבוי הטבעי גבוה.
3. מדינות המזה"ת מתאפיינות בחקלאות מסורתית- אקסטנסיבית. המיועדת לקיום. מבוססת על מעט מיכון, תלות בתנאי האקלים והקרקע, שימוש מועט בדשנים והדברה, ושיטות השקיה מסורתיות.
4. מדינות המזה"ת סובלות ממחסור במזון מאחר שקצב גידול האוכלוסייה עולה על קצב גידול המזון. המחסור במזון במזה"ת מחייב את המדינות לייבא מזון וכך נוצר מצב שכסף רב מופנה לייבוא המזון ולא להשקעה בפיתוח תשתיות ופיתוח המדינה.

5. בעיית מחסור במים – ברוב מדינות המזה"ת קיימת מצוקה חריפה במחסור במים בגלל: האקלים המדברי, ניצול מים וניהול מים לא נכון ולקוי, ובנוסף הרס מקורות מים כתוצאה מרמת מודעות נמוכה לנושא איכות הסביבה ובזבוז מים שנובע בעיקר בשל החקלאות המסורתית
6. במזה"ת מתרחש מאז 1950 תהליך של הגירה פנימית מהמרחב הכפרי לערים היוצר מצב של עיור מואץ, בעיקר לעיר הגדולה במדינה שהיא לרוב עיר הבירה.
7. מדינות המזה"ת עוברות תהליכי שינוי: מחברה מסורתית לחברה מודרנית. תהליכים אלה באים לידי ביטוי בתהליכי עיור, תיעוש (תעשייה) ושינויים במבנה החברתי. חלק ממדינות המזה"ת המתפתחות נמצאות היום בשלב מעבר שהוא שלב קריטי להתפתחות המדינה.
8. ריבוי קבוצות אתניות (ריבוי עדות) – במדינות בהן השונות בין קבוצות האוכלוסייה גדולה, נוצרים מתחים פנמיים במדינה ונוצרת בעיה בביטחון הפנים. חלק גדול ממדינות המזה"ת סובלות מבעיות פנימיות כתוצאה מגורם זה. לדוגמא: לבנון, סוריה וירדן.

המזה"ת מהווה גשר בין שלוש יבשות (בים, באוויר וביבשה) – בכל התקופות עברו צבאות וסוחרים מיבשת אחת לאחרת דרך גשר זה, כמו אלכסנדר הגדול, קיסרי רומא, מסעות המונגולים, הצלבנים ועוד. הדרכים הידועות: דרך הים, דרך המלך ודרך המשי. המזה"ת שימש צומת דרכים בין שלושת היבשות. סביב במזה"ת נמצאים חמישה מעברי ים (תעלת סואץ המחברת בין הים התיכון לים סוף ובעצם מחברת את האוקיינוס ההודי עם האוקיינוס האטלנטי, מיצרי הבוספורוס והדרדנלים המחברים את הים השחור עם הים התיכון. מיצרי הורמוז שבין האוקיינוס ההודי למפרץ הפרסי ומצרי באב אל מנדב שבין ים סוף לאוקיינוס ההודי). בצפון המזה"ת עוברות דרכי האוויר הקצרות ביותר המחברות את אירופה עם ארצות דרום מזרח אסיה ועם אוסטרליה וניו-זילנד. וקווי אוויר חשובים לאפריקה.

חשיבותו הבין לאומית של המזה"ת – האזור הפך למוקד התעניינות בין לאומית, בשל דרכי המעבר שבו. כל מי שרצה לנוע בין אפריקה, אסיה ואירופה היה חייב לעבור במזה"ת. לתעלת סואץ, ולמצרי הדרדנלים יש חשיבות פוליטית עולמית בעיקר במעבר הנפט ולכן המעצמות ניסו לשלוט באזור. האזור הפך למוקד משיכה למעצמות השונות ומוקד סכוכים ומלחמות.

ישראל נמצאת בנקודת החיבור בין אפריקה לבין ארצות הלבנט. כל זמן ששוררים יחסי איבה בינה לבין שכנותיה לא מתאפשר מעבר יבשתי בין מצרים לבין סוריה, ירדן ועיראק. במיקומה חסמה ישראל את גישתה של ירדן אל נמלי הים התיכון. מלחמות ישראל שינו את הגיאוגרפיה האנושית של האזור. בעיקר הקמת מדינת ישראל ומלחמת העצמאות שהביאה לבריחת האוכלוסייה ערבית ויצירת הישות הפלשתינית.

חשיבות דתית- במזה"ת ובעיקר בישראל בירושלים, מצויים המקומות הקדושים לשלוש הדתות: לנצרות – כנסיית הקבר, כנסיית המולד, וכנסיית הבשורה. לאיסלם- מסגד אל אקצה (הכסף) ומסגד עומר (הזהב) בהר הבית המקום המקודש ביותר אחרי מכה. וליהדות- הכותל המערבי בירושלים.

חשיבות האזור בשל הנפט הרב המצוי בו. (לנושא הנפט מוקדש פרק)

חשיבותו הבין לאומית של המזרח התיכון

- א.רשום שמות של שני מיצרי מים/תעלות במזרח התיכון, ציין לגבי כל אחד מהם את מיקומו, והסבר את חשיבותו
- ב.תאר שני אירועים גיאופוליטיים שהתרחשו אחרי 1945 אשר תרמו למעמדו של המזרח התיכון והפכו אותו למוקד התעניינות עולמי.

מיעוטים במזרח התיכון

אמנם רוב תושבי המזרח התיכון הם מוסלמים המתחלקים ל-80% סונים ו-20% שיעים, אך יש עוד כיתות ומיעוטים. נוצרים יש בכל אחת מהמדינות. ישנן מדינות שהרכב האוכלוסייה הוא הומוגני ואינו מהווה בעיה, אך ישנן מדינות שהרכב הדתי עדתי מהווה בעיה ומקור לסכסוכים פנימיים. במדינות כמו: לבנון, עירק, סוריה ההרכב השפיע על המשטר.

כורדים

מיעוט אתני לשוני תרבותי המונה כ-30-25 מיליון איש, זהו המיעוט הגדול ביותר בעולם ללא טריטוריה. דתם מוסלמית סונית, הם מצויים באירן, עירק, תורכיה, סוריה, ארמניה. כורדיסטן זהו מושג גיאופוליטי אינו מובחן וברור, ומפוצל גיאוגרפית בין המדינות שצוינו.

הכורדים הגיעו לאזור לפני 4000 שנה, טוענים שהם שיכים לממלכת מדי שנבלעה על ידי הפרסים. השבט הוא מרכיב ההזדהות הבסיסי. רובם חיים בשבטים בהרים ובכפרים, רובם אוכלוסייה חקלאית. שפתם שונה, תרבותם, תלבושתם שונה מזו של המוסלמים. הם ניסו ומנסים להיאבק על לאומיותם, מעוניינים באוטונומיה אך ללא הצלחה.

בטורקיה היחס אליהם שלילי, בולמים כל שאיפה לעצמאות, לביטוי תרבותי. בסוריה רמת הדיכוי נמוכה מזו של תורכיה. באירן הם מוגבלים. בעירק שהכירה בשאיפותיהם ב-1958 ניתנה להם אוטונומיה תרבותית לשונית, זו נלקחה בשנות ה-70 כאשר נמצא נפט באזור מגוריהם.

בתקופת סאדם חוסין התעללו בכורדים. ב-1983 לכדו 8000 כורדים שהואשמו בריגול, ירו בהם בבגדד.

ב-1987-88 תקפו את הכורדים בגזי חרדל וציאניד בלי ידיעת העולם. התוצאה 200.000 הרוגים בגזי עצבים, 5000 הרוגים בציאניד.

בעירק 20% כורדים – כ-5 מיליון. בסוריה 7% כורדים – כ-1 מיליון. באירן 10% כורדים – כ-7 מיליון. בתורכיה 12% כורדים – כ-8.5 מיליון.

עלאוים

מיעוט דתי המצוי בעיקר בסוריה. פירוש המונח- זיקה לאימם עלי מייסד האמונה השיעית, חתנו של מוחמד. בעיני המוסלמים הם נחשבים "נוסיירים" על שם מייסד הכת. הם רואים עצמם כמוסלמים "כשרים" כת של השיעים. אך המוסלמים דחקו וגירשו אותם, כי אינם מוסלמים, ונחשבים כופרים. דתם סודית ונשמרת בידי מעמד מצומצם של גברים. ידוע מעט מאוד על דתם. הם מכירים ב-5 מצוות האיסלם. (אינם עולים לרגל למכה, אינם צמים) שותים יין בתפילות.

מהווים מיעוט בסוריה כ-12% שהם 2-1.8 מליון. הם בשלטון מ-1970 נשיא סוריה באשר אל אסד הוא עלאווי. הם עלו לשלטון בהפיכה צבאית ומאז מצבם רק השתפר.

דרוזים

מיעוט דתי אתני. התפצלו מהאיסלם במאה ה-11, דתם סודית וידועה רק לחכמים "עוקאל" שאר האוכלוסייה הדיוטות "ג'והל" ספרי הדת נשמרים בסוד. הם אינם מוסלמים. ריכוז הדרוזים הגדול הוא בסוריה, לבנון וישראל. כיוון שאין להם טריטוריה נאמנותם נתונה למדינה בה הם נמצאים. בישראל הוכרה הדרוזית כדת רשמית. מאז הם משרתים בצ"ה. יש כמיליון דרוזים ב-3 המדינות.

הדמוגרפיה של המזרח התיכון

דמוגרפיה תחום ידע החוקר את השינויים המתרחשים בגודל ובהרכב האוכלוסייה.
דמו = עם גרפיה = קו

מושגים עיקריים

שיעור ילודה - מספר ילדים הנולדים לכל 1000 נפש באוכלוסייה. ככל ששיעור הילודה גבוה המדינה נחשבת למדינה מתפתחת.

הסיבות לשיעור ילודה גבוה יכול להיות מהסיבות הבאות - כולן או חלקן: דת, חוסר שימוש באמצעי מניעה, מעמד אישה נמוך, גיל נישואין צעיר, במדינות המוסלמיות נישואין למספר נשים, ילדים הם כבוד למשפחה, ילדים הם כוח עבודה במשפחות החקלאיות.

שיעור תמותה - מספר הנפטרים לכל 1000 נפש באוכלוסייה. ככל ששיעור התמותה גבוה יותר ותוחלת החיים נמוכה יותר נחשבת המדינה למדינה מתפתחת.

ריבוי טבעי: האוכלוסייה גדלה בתהליך הנקרא ריבוי טבעי המחושב על ידי הפרש בין שיעור הילודה, פחות שיעור התמותה. כאשר שיעור התמותה גבוה יותר מהילודה, זהו ריבוי טבעי שלילי.

ריבוי טבעי ניתן באחוזים. להלן משמעותו: 0-1% - ריבוי טבעי נמוך מאפיין מדינות מפותחות. 1-2% - ריבוי טבעי בינוני, מאפיין מדינות בתהליך מעבר. 2%-4% - ריבוי טבעי גבוה, מאפיין מדינות מתפתחות.

תוחלת חיים: אורך חיים ממוצע הצפוי לאדם החי במקום מסוים מיום הוולדו. ככל שתנאי המחיה התזונה, רמת שירותי הבריאות, הרפואה וההיגיינה טובים יותר, כך תוחלת החיים גבוהה יותר. (ראשי תיבות לזיכרון - רתת"ה = רפואה, תזונה, תברואה, היגיינה)

הרכב אוכלוסייה - מורכב מהרכב מינים - נשים גברים, והרכב גילים. הרכב הגילים ומיונם לילדים בוגרים וקשישים, משקף את המצב החברתי כלכלי המדינה. (פירמידת גילים היא האמצעי הגרפי הנוח ביותר המייצגת את הרכב המינים והגילים במדינה) קבוצת הילדים היא קבוצת אוכלוסייה תלויה - תלות כלכלית - גילאי 0-15 במדינות מפותחות האוכלוסייה התלויה הצעירה היא עד גיל +20.

קבוצת הבוגרים - זוהי הקבוצה היצרנית אפקטיבית, העובדת עליה מוטל עול הפרנסה - גילאי 15-65.

אוכלוסיית המבוגרים - הקשישים יכולה גם היא להיות אוכלוסייה תלויה בהתאם לסוג המדינה. (כאשר אין מדיניות סעד ותנאים סוציאליים, פנסיה). מדינות מפותחות מאופיינות באחוז נמוך של אוכלוסייה צעירה ואחוז גבוה של אוכלוסייה זקנה.

מדינות מתפתחות מאופיינות באחוז גבוה של אוכלוסייה צעירה ואחוז נמוך של אוכלוסייה זקנה.

הרכב המינים - מושפע ממלחמות, הגירה, ומדיניות ממשלתית לגבי לידת ילדים, כמו בסין והודו, בהן יש העדפה לבנים.

התפוצצות אוכלוסייה - מצב בו האוכלוסייה גדלה מהר, בקצב מהיר יותר מאשר מזון, מים, דיור חינוך, ותעסוקה. במצב כזה נוצר לחץ על משאבים טבעיים - מים, מזון קרקע, ומשאבי ימי אדם.

מומנטום דמוגרפי - מצב בו האוכלוסייה ממשיכה לגדול גם אם מתרחשת ירידה בשיעורי הילודה. כי כאשר שיעורי הילודה היו גבוהים בעבר ונולדו הרבה ילדים, הם יגדלו, יגיעו לגיל הפריור וילדו ילדים רבים.

תהליך של צמצום ילודה אורך לא פחות מעשרים שנה עד שמגיע להתייצבות.

* מומנטום פירושו = תנופה. תנועה שממשיכה מעצמה אחרי הדחיפה הראשונית

אורינות- יודעי קרוא וכתוב- ככל שאחוז האורינות במדינה גבוה יותר, המדינה מפותחת יותר, יש בה תשתיות חינוכיות, אחוז הלומדים והמשכילים גבוה יותר. תמותת תינוקות- מספר התינוקות המתים בלידה. ככל שהמספר גדול יותר המצב הרפואי תברואתי גרוע יותר.

עד המאה העשרים המזה"ת היה דליל אוכלוסין. תמיד הילודה באזור הייתה גבוהה, אך גם התמותה הייתה גבוהה בשל המצב התברואתי התזונתי, והרפואי הגרוע שמיתן את הריבוי הטבעי. כאשר חל שיפור ברפואה, בתזונה ובתנאי התברואה, חל גידול משמעותי בריבוי הטבעי, וכתוצאה מכך גם חל גידול משמעותי במספר התושבים במזה"ת. גידול זה של האוכלוסייה, משפיע על כל תחומי החיים של תושבי המזה"ת:

שלמה בר

מילים: יהושע סובול

לחן: שלמה בר

תביאו שניים תביאו שלושה
תביאו ארבעה ילדים
תקבלו שיכונים עם כניסה ומטבח
ושני חדרים קטנים
תביאו ארבעה תביאו חמישה
תביאו ששה ילדים
תקבלו הנאה וכבוד מקרובים
אתם אוהבים ילדים

ילדים זה שמחה
ילדים זה ברכה
ולכם יש לב של זהב
כתוב בתורה
אולי בגמרא
לכו תשאלו את הרב

תביאו ששה תביאו שבעה
תביאו שמונה ילדים
זאת לא בדיחה
הארץ צריכה הרבה צעירים נחמדים

תביאו תריסר ולמה לא חי?
תביאו עשרים ילדים
אלוהים כבר ייתן
הסעד גם כן
מה שצריכים ילדים

אלוהים הוא גדול
קשה לו לסבול
שאחד יקבל את הכול
לאחד הוא דוחף כסף, כוח וכיף
ולכם הוא נותן ילדים

ילדים זה שמחה...

ההשלכות החברתיות והכלכליות של גידול האוכלוסייה המהיר:

1. צמצום השטח החקלאי הממוצע לאדם.
2. אספקת מזון הולכת וקטנה.
3. גידול ביבוא מזון מארצות אחרות.
4. מחסור גובר במים, בעיקר במי שתייה.
5. ריבוי טבעי גבוה המכפיל את האוכלוסייה בטווח של 20 שנה.
6. הגירה פנימית וחיצונית גוברת.
7. קריסת התשתיות בעיר/ערים הגדולה/הגדולות כתוצאה מנהירת האוכלוסייה אליהן.
8. כוח עבודה קטן לעומת מספר הנתמכים/ התלויים
9. מעגל אינסופי של עוני מצוקה וסכנת רעב הן במרחב הכפרי והן במרחב העירוני.
10. נטל כלכלי קשה על המדינה, אבטלה ואי יכולת לספק את השירותים הבסיסיים.

מדיניות הגבלת ילודה

כל ניסיונות צמצום הילודה, שנעשו על ידי השלטונות השונים, לא הצליחו, מפני שהדת המוסלמית מתנגדת לכך חד-משמעית, וגם המסורת הכפרית שדוגלת בריבוי ילודה כדי לספק את הצורך בידיים עובדות, לא נכנעת לתכתיבי השלטון. המגמה היחידה שמצליחה להפחית את הריבוי הטבעי הגבוה, היא העלאת רמת החיים בעזרת פיתוח כלכלי. אוכלוסייה שמושפעת מתהליך זה, מפחיתה באופן טבעי את הריבוי הטבעי.

במצרים: נערכו מסעות פרסום באמצעי התקשורת וברחובות, הוקמו מרכזים לתכנון משפחה, ואפילו הכנסת שימוש באמצעי מניעה למשפחות עם 3 ילדים ומעלה. קשה לדבר על הצלחה, כי אין עקביות במדיניות צמצום ילודה. ירדן ומדינות צפון אפריקה משקיעות בחינוך- השכלה מעלה את מעמד האישה. משפחות משכילות יולדות פחות ילדים. בערב הסעודית היה עידוד ילודה. נושא צמצום ילודה נתקל בקשיים של אנשי הדת. התפיסה שילדים משמשים כמקור לכבוד וכוח עבודה מושרשת מאוד בחברה הערבית. הירידה בשיעורי הילודה היא איטית.

משתנה	מצרים	ישראל
אוכלוסייה		7.3 מיליון
בירת המדינה – אוכלוסייה		ירושלים 700,000
שטח מדינה	1 מיליון קמ"ר	
צפיפות לקמ"ר	56 איש לקמ"ר	248 איש לקמ"ר
צפיפות בשטח מיושב	2200 איש לקמ"ר	520 איש לקמ"ר
הכנסה לנפש \$ לשנה	\$4400	
שעור ילודה (לאלף)	27	
מספר ילדים לאישה		2.5
תמותת	50	

		תינוקות) (לא לפ)
		תוחלת חיים (שנים)
95%		אוריינות (יודעי קרוא וכתוב)
	32%	אחוז העוסקים בחקלאות
91%		אחוז האוכלוסייה העירונית
		מספר תושבים לרופא
28%		אחוז האוכלוסייה הצעירה 0-14
	5%	אחוז האוכלוסייה המבוגרת +65
330		מספר המכוניות (לא לפ תושבים)
100%		נגישות האוכלוסייה למים נקיים
	84	סלולאריים לא לפ תושבים

מדדים כלכליים

תל"ג - סך שווי כול הסחורות והשירותים שיוצרו במדינה, כולל מיסים, ותיירות, והכנסות שמקורם בחו"ל. הנתון המספרי מחולק למספר תושבי המדינה, ומתקבל סכום ששמו: תל"ג לנפש. הסכום הוא בדולרים, ומאפשר השוואת רמת חיים בין המדינות. ראה בטבלה בעמוד 2 את ההבדלים בתל"ג בין מדינות המזה"ת. ככל שהתל"ג במדינה גבוה יותר, כך רמת החיים וכוח הקנייה של תושביה גדול יותר. לרוב תל"ג גבוה מ-\$10.000 מאפיין מדינות מפותחות או בשלבי מעבר, ותל"ג נמוך מ-\$5000 מאפיין מדינות מתפתחות.

שימוש בחשמל / צריכת אנרגיה לנפש - מדד המתאר את צריכת החשמל לנפש במדינה, נמדדת בשווי ערך לטון נפט.

לדוגמא: צריכת החשמל לנפש / קילוואט שעה ב-2002 הייתה: במצרים- 1287, בירדן- 1585, בתימן- 159, במרוקו- 560, בישראל- 6698, בתורכיה- 1904, באירן- 2075, בסעודיה- 6629, בכווית- 16.544 ולצורך השוואה בגרמניה- 6989.

- הסבר על מה מעיד ומלמד מדד זה? מה ניתן לומר על שימוש באנרגיה במזה"ת, האם זה מאפיין משותף בין המדינות? איזה מדד יותר מדויק: תל"ג, או צריכת אנרגיה לנפש?

רמת מינוע ל-1000 תושבים - מדד המבטא את רמת החיים והיכולת הכלכלית במדינה, ואת מצב התשתיות התחבורתיות. המון סיבות נוספות מסבירות נתון של רמת מינוע: רמת התחבורה הציבורית במדינה, מיסוי, מחירי דלק בתוך סל הקיום, מצב כלכלי. לדוגמא נתוני רמת מינוע של מספר כלי רכב ל-1000 תושבים ב-2002. מצרים- 28, תורכיה- 63, סוריה- 9, ירדן- 50, ערב הסעודית- 153, תימן- 25, ישראל- 330, ולשם השוואה- גרמניה- 516.

- 1. על מה מעיד ומלמד מדד רמת המינוע? האם הוא מאפיין משותף? באילו עוד מדדים מתחום התשתיות ניתן להשתמש לצורך ההשוואה ברמת הפיתוח בין מדינות?
- 2. רמת מינוע הוא מדד טוב להערכת העוצמה הכלכלית של מדינה. הסבר ונמק היגד זה. מדוע קביעה זו אינה נכונה בכל המקרים.

שימוש באמצעי תקשורת מודרניים: מחשבים, טלפונים, טלפונים סלולאריים, חיבור לאינטרנט ל-1000 תושבים-

אלה מדדים המלמדים והמעידים על השתלבות גלובלית. מהפכת המידע נמצאת בעיצומה, והפער בין המדינות בעלות גישות וכישורי שימוש בטכנולוגיות מתקדמות, ובין אלה ללא גישה וכישורים הולך וגדל. הפער נקרא: **פער דיגיטאלי** על פי נתוני 2003 מספר הטלפונים הסלולאריים ל-1000 תושבים היה: תימן-35, ישראל-961, תורכיה-392, מצרים-84, איחוד הנסיכויות-726, להשוואה: ארה"ב-546. מחשבים- ככל שהנתון גבוה יותר, כך הרמה הטכנולוגית גבוהה יותר. נתוני חיבור לאינטרנט נמוכים, פחות מ-100 לאלף תושבים, מלמדים על פיגור ופער של מדינות המזה"ת לעומת המדינות המפותחות. ישראל יוצאת דופן ברמתה הגבוהה.

- מה הקשר בין היכולת להשתלב בכלכלה העולמית, לבין שימוש באמצעי תקשורת מודרניים?

מומנטום דמוגרפי

1.א. לפניך טבלה. תאר את המגמה המוצגת בטבלה, והסבר שלושה גורמים למגמה זו.

ב. תאר שלוש תוצאות שליליות שעלולות לנבוע מהמשך מגמה זו.

ג. ציין שתי דרכים שבאמצעותן מנסות מדינות במזה"ת להתמודד עם המצב הדמוגרפי שבו הן נתונות, והסבר כיצד ישפיע "המומנטום הדמוגרפי" על הניסיונות להגביל את גידול האוכלוסייה במזרח התיכון.

השינוי באוכלוסיית המזרח התיכון מהמאה ה-19

התקופה	אוכלוסייה במיליונים	משך הזמן (בשנים) הדרוש להכפלת האוכלוסייה
1800 – 1900	מ 25 ל 50	100
1901 – 1950	מ 50 ל 101	50
1951 – 1980	מ 101 ל 204	30
1981 - 2010 (משוער)	מ 204 ל 428	פחות מ 30

פירמידת גילים

פירמידת גילים מייצגת ביטוי גרפי של אוכלוסייה במדינה מסוימת בזמן נתון, בשנה מוגדרת.

הפירמידה מתייחסת להתפלגות האוכלוסייה לפי גילים, ולפי מין (גברים-נשים). הנתונים הם באחוזים/ מיליונים. בעזרתה ניתן ללמוד על המאפיינים הדמוגרפים של המדינה, ולשייך אותה למדינות מפותחות/מתפתחות/מעבר. הפירמידה משתנה בעקבות השינויים הדמוגרפים החלים באוכלוסיית המדינה, ולכן לאורך שנים נראה שינויים.

ניתוח פירמידה

בסיס הפירמידה - בסיס רחב מלמד על שיעור ילודה גבוה בשל: דת, נישואין בגיל צעיר, מעמד אישה נמוך, השכלה נמוכה, וילדים המהווים כוח עבודה. ילדים הם כבוד למשפחה.

בסיס רחב מעיד על מדינות מתפתחות כמו: מדינות אפריקה, מזה"ת, דרום מזרח אסיה. בסיס צר מלמד על שיעור ילודה נמוך בשל: נישואין בגיל מבוגר יותר, השכלה גבוהה, חיים חילוניים, שימוש באמצעי מניעה, מעמד אישה גבוה.

בסיס צר מעיד על מדינות מפותחות כמו: ארה"ב, מערב אירופה. **קודקוד הפירמידה** - קודקוד צר מעיד על תוחלת חיים קצרה, מעט מהאוכלוסייה מגיעים לגיל מבוגר פחות מ-10% הסיבות הן: רפואה, תברואה, תזונה, היגיינה ברמה ירודה. קודקוד צר מאפיין מדינות מתפתחות.

קודקוד רחב מעיד על תוחלת חיים ארוכה, אוכלוסייה רבה מגיעה לגיל מבוגר כ-10% -20%. הסיבות: רפואה, תזונה, תברואה, היגיינה ברמה גבוהה, רמת החיים הכללית גבוהה. מאפיין מדינות מפותחות.

אוכלוסייה צעירה "תלויה" - אוכלוסיית הילדים עד גיל 15 זוהי אוכלוסייה התלויה כלכלית על ההורים. (במדינות מתפתחות חלק ניכר מהילדים בני 15 נכנסים לשוק העבודה)

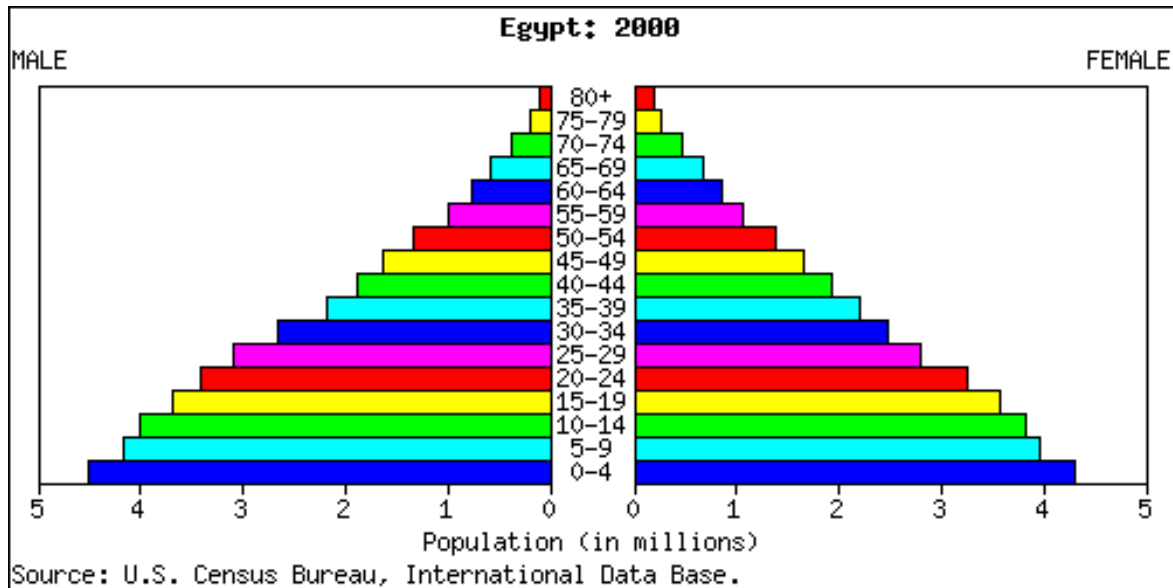
ככל שהאחוז האוכלוסייה התלויה הצעירה גבוה יותר, מצבה של המדינה גרוע יותר כי המדינה צריכה להשקיע במזון בסיסי, בשירותים בסיסיים כמו רפואה, חינוך. במדינות מתפתחות אחוז האוכלוסייה הצעירה התלויה נע בין 30%-55%. במדינות מפותחות האוכלוסייה התלויה היא עד גיל 20 (סיום לימודים) היא מהווה פחות מ-30%. במצב בו האוכלוסייה הצעירה מהווה עד שליש מכלל אוכלוסיית המדינה, כלכלת המדינה יכולה להתפתח. מדינה יכולה להקצות משאבים לא רק במזון ובמוצרי ושירותי בסיס.

אוכלוסייה מבוגרת - מוגדרת כ- גילאי 65+. במדינות המתפתחות גם האוכלוסייה המבוגרת נחשבת ל"תלויה" כי לרובה אין תנאים סוציאליים. הם נשענים כלכלית על ילדיהם העובדים. במדינות המפותחות רוב האוכלוסייה המבוגרת מסודרת כלכלית וחיה מכספי הפנסיה והשירותים הסוציאליים ולכן אינה אוכלוסייה "תלויה".

הקבוצה היצרנית - זוהי האוכלוסייה העובדת בגילאי 15-65 במדינות המתפתחות. וגילאי 20-65 במדינות המפותחות. הם אלה המכניסים כסף למדינה, והם מחזיקים את האוכלוסייה הצעירה והמבוגרת "התלויה". ככל שאחוז היצרנים גבוה יותר כך היכולת הכלכלית של המדינה יכולה להיות טובה יותר. לרוב אחוז האוכלוסייה היצרנית במדינות מתפתחות הוא בסביבות 50%. במדינות מפותחות 60%+.

צורת/מבנה הפירמידה - צורת משולש מאפיינת מדינות מתפתחות (בסיס רחב, קודקוד צר) צורת מלבן - מאפיינת מדינות מפותחות (בסיס צר, קודקוד רחב).

ראשי תיבות כדי לזכור כיצד לנתח פירמידה : **בצקי"מ**
= ב בסיס צ = צעירים, צורת פירמידה.
= ק קודקוד י = יצרנים מ = מבוגרים, מבנה הפירמידה.

במצרים 73 מליון נפש – הנתונים בפירמידה הם במיליונים.

לפניך פירמידת גילים של מצרים התבונן בה סמן וענה על השאלות

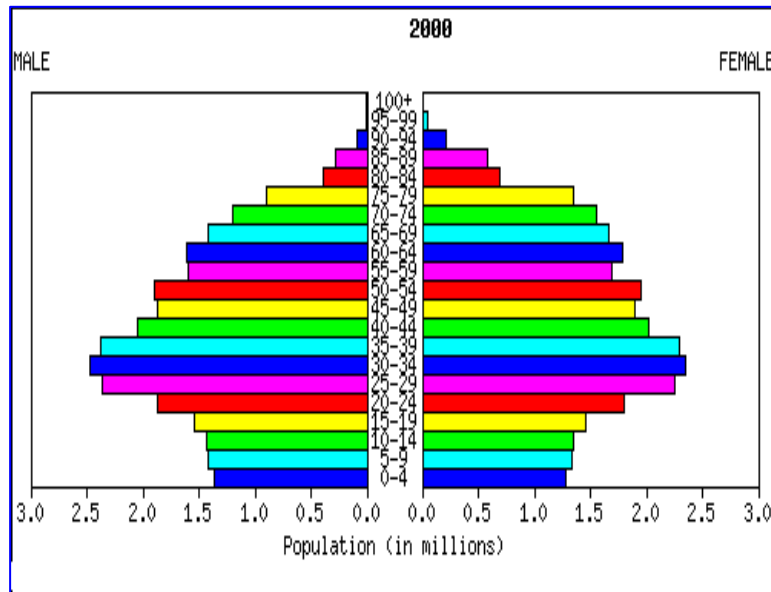
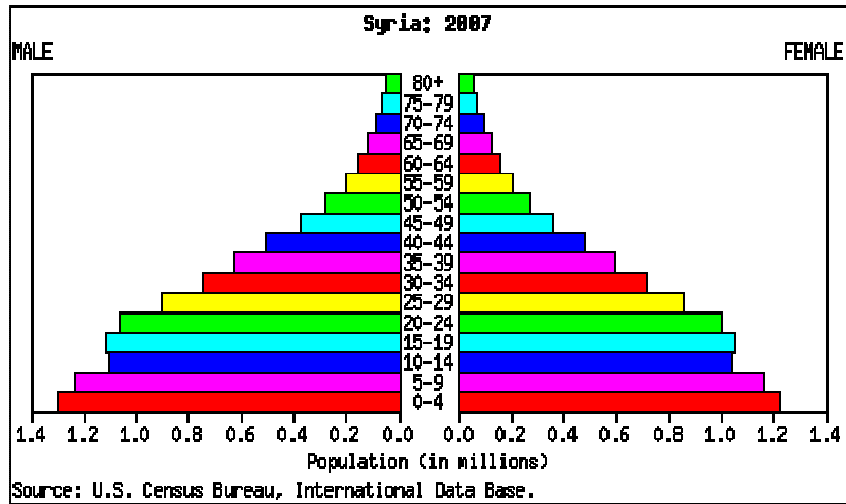
- בסיס הפירמידה רחב/ צר, משמע שיעורי הילודה גבוהים /נמוכים
- קודקוד הפירמידה רחב /צר, משמע שיעורי התמותה גבוהים /נמוכים
- בסיס הפירמידה מתייחס לגילאי 0-5 – 10-15 – 0-20
- ציין כמה מיליונים הם האוכלוסייה התלויה הצעירה? ----- האם זה הרבה או מעט? (כמה אחוזים הם מהווים?)
- ציין כמה מיליונים הם האוכלוסייה המבוגרת במדינה? ----- האם לדעתך זו אוכלוסייה תלויה כן/לא. מאיזה גיל נחשבת האוכלוסייה למבוגרת?
- ציין איזו סוג מדינה לפניך? מפותחת /מתפתחת/מעבר
- ציין והסבר שתי סיבות לשיעורי הילודה שציינת.
- ציין והסבר שתי סיבות לשיעורי התמותה שציינת.
- ציין והסבר שתי השפעות / השלכות של שיעורי הילודה על מצבה החברתי כלכלי של המדינה

שאלה לפניך שתי פירמידות גילים של איטליה וסוריה
1. תאר שלושה הבדלים בין שתי הפירמידות.

2. הסבר שני גורמים שונים להבדלים שציינת בסעיף 1.

3. הצג שלוש השפעות/השלכות בתחומי כלכלה, חברה ופיתוח הנובעות מהרכב הגילים ומבנה הפירמידה של המדינה המתפתחת.

אוכלוסיית סוריה מונה: 20 מיליון נפש אוכלוסיית איטליה מונה: כ-60 מיליון נפש
הנתונים בפירמידות הם במיליוני נפש

השינוי במגמת ריבוי האוכלוסין במזה"ת

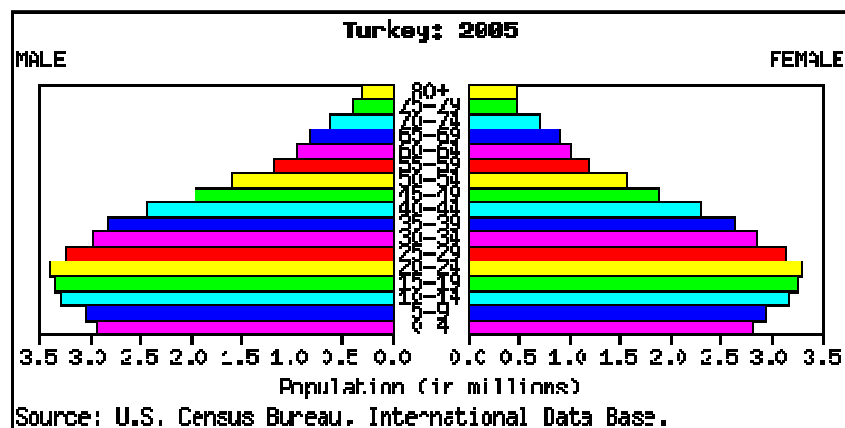
א. בשנים האחרונות חל שינוי גדול בשיעורי ריבוי האוכלוסייה ברוב מדינות המזה"ת.

ב. תאר את השינוי שחל במגמת הריבוי כפי שהוא משתקף בפירמידת הגילים של טורקיה.

ג. הסבר שלושה גורמים לשינוי.

עד כמה לדעתך תשפיע בעתיד המגמה של חזרת התושבים במזה"ת "לאסלאם" על שיעורי הריבוי הטבעי.

פירמידת הגילים של טורקיה 2005

לפניך ששה אמצעים שמדינות המזרח התיכון יכולות לנקוט בהן במאמץ לצמצם את גידול האוכלוסייה בהן. בחר בשלושה אמצעים והסבר כיצד כל אחד מהם עשוי לצמצם את גידול האוכלוסייה במדינות המזרח התיכון.

- פיתוח מואץ והעלאת רמת החיים
- העלאת גיל הנישואין בחוק
- עידוד נשים לצאת לעבודה מחוץ לבית
- עידוד נשים לרכוש השכלה
- הטלת מסים על ילודה, ומניעת מענקים ליולדות

שיעורי הילודה, התמותה והריבוי הטבעי בארצות המזרח התיכון ב-2006 בשוואה למדינות אחרות			
הארץ	שיעור הילודה (מספר נולדים לאלף תושבים)	שיעור התמותה (מספר מתים לאלף תושבים)	ריבוי טבעי (שיעור הילודה פחות שיעור התמותה באחוזים)
מצרים	27	6	2.1
תורכיה	19	6	1.3
איראן	18	6	1.2
עיראק	36	10	2.6
סוריה	29	4	2.5
לבנון	19	5	1.5
פלשתינים	37	4	3.3
ירדן	29	5	2.4
ישראל	21	5	1.5
סעודיה	30	3	2.7
תימן	41	9	3.2
קפריסין	11	7	0.4
סודן	37	10	2.7
מרוקו	21	6	1.6
תוניסיה	17	6	1.1
אלג'יריה	21	4	1.7
מלזיה	20	4	1.6
אינדונזיה	20	6	1.4
צרפת	13	9	0.4

עיין בטבלה וענה

- א. מייין את המדינות ל-3 קבוצות השונות בקצב הריבוי הטבעי שלהן.
 ב. הסבר שתי סיבות לשיעור הילודה שציינת במזרח התיכון, הסבר גורם אחד לשינוי בין הקבוצות.

אוריינות במזרח התיכון (מתוך ספר המאמרים)

על פי נתוני השכלה וחינוך שנבדקו על ידי האו"ם התגלו הנתונים הבאים:

- מחצית מהנשים במזרח התיכון אינן יודעות קרוא וכתב מדוע לא מעודדים את הנשים ללמוד?

-
- מספר הילדים שלא הולכים לבית הספר גבוה. מה יכולות להיות הסיבות לכך?

-
- מאשימים את ישראל ואת המלחמות באזור בכך שההשקעות במזה"ת מופנות לחימוש, צבא, בטחון, ולא לחינוך. האם לפי דעתך טיעונים אלה נכונים?

נתונים:

- קיימת העדפה ללימודי דת.
- כמות הספרים המתורגמים משפות זרות לערבית מועט.
- הפרסומים המדעיים במדינות המזרח התיכון מועטים.
- הטכנולוגיה אינה גבוהה- מחשבים מיושנים, מיעוט מחשבים במוסדות חינוך.
- הקשר בין האוניברסיטאות מועט, ואינו מקדם את החינוך.
- רק מעטים ממסיימי בתי הספר התיכוניים במצריים, הם בעלי סיכויים להתקבל ללימודים גבוהים.
- במצרים בה האוכלוסייה מונה כ- 70 מליון, יש רק 16 אוניברסיטאות. (בישראל כ- 60 אוניברסיטאות ומכללות לתואר אקדמי- האוכלוסייה מונה 7 מליון) על מה מלמד נתון זה?

במצרים שיעור הילודה גבוה מאוד, הממשלה אינה מדביקה את קצב בניית בתי ספר, והכשרת מורים.

רמת הלימודים נמוכה יחסית, והורים בעלי יכולת משקיעים בשיעורים פרטיים לילדיהם.

נתון זה מגדיל את הפערים/ ההבדלים במדינה בין העניים לעשירים נכון/ לא נכון (סמן בעיגול את התשובה הנכונה)

הסבר

גם אלה שלומדים אינם מצליחים להיקלט במקומות עבודה. אחוז האקדמאים המובטלים גבוה.

קיימת תופעת "בריחת מוחות" שפירושה: אנשים משכילים מהגרים (עוברים) למדינות מפותחות יותר בחיפוש אחר עבודה מתאימה ורווחית.

האם תופעה זו קיימת גם בישראל?

מדינות המזרח התיכון מנסות להקטין את תופעת "בריחת המוחות" מדוע?

לכן הן נותנות הטבות כלכליות, פטור ממיסים, נותנות קרקע חינם לבניית בתים, כל זאת כדי שהאוכלוסייה המשכילה לא תעזוב.

מאפייני האוריינות במזרח התיכון

- אחוז הנשים הלומדות גבוה נכון/לא נכון
- יש הרבה אוניברסיטאות נכון/לא נכון
- הטכנולוגיה ברמה נמוכה יחסית נכון/לא נכון
- הספריות חדישות, ויש קשר בין האוניברסיטאות נכון/לא נכון
- רמת הלימודים בבתי הספר אינה גבוהה נכון/לא נכון
- יש הרבה אקדמאים מובטלים נכון/לא נכון
- בריחת מוחות טובה למדינה נכון/לא נכון

הגבלת הילודה במזרח התיכון

בשנת 1995 נערכה בקהיר ועידה בין לאומית בנושא הגבלת הילודה. אחת הטענות המרכזיות בה הייתה: "יש לדאוג לחינוך והשכלת הנשים".

- א. הסבר שני גורמים לילודה הגבוהה במדינות המזרח התיכון.
- ב. הבא סיבה אחת לצורך להגביל ילודה במזרח התיכון.
- ג. הסבר את הקשר בין הטענה המוצגת בשאלה לבין פתרון בעיית הילודה במזרח התיכון.

אינדקס הפיתוח האנושי- מדד שקבע האו"ם - human development HDI index

מהו אינדקס הפיתוח האנושי HDI –? אילו מדדים הוא כולל? מה תפקידו והאם הוא מדויק.

אינדקס/סולם דירוג שקבע האו"ם המתבסס על שלושה מדדים: כלכלי, תרבותי- חברתי, ורפואי- תוחלת חיים, תל"ג לנפש, ואוריינות. הסולם נע בין 0-1 קביעת האינדקס נעשית כל שנה מחדש, כי רמת הפיתוח משתנה ללא הרף. המדינות המפותחות נמצאות בין 1-0.96 בעוד המדינות המתפתחות מצויות מתחת. ככל שקרובים ל-1 = המדינה מפותחת יותר, וככל שקרובים ל-0 = המדינה מתפתחת יותר.

יתרונות האינדקס מאפשר השוואה בין מדינות העולם על פי סולם אחיד, מוסדות בינלאומיים משתמשים בו כמדד. הוא משמש למתן סיוע, מענקים והלוואות, משמש לתכנון לטווח ארוך להתפתחות מדינה. מגבלותיו הם: לא משקף תמיד מציאות אמיתית, אינו משקף התפלגות ופערים בתוך המדינה, מתבסס על אומדן בלבד. מדדים לא מדויקים. (ראו את הטבלה בע"מ 2 המציגה נתוני אוריינות, ותל"ג)

מדדים כמו: צריכת אנרגיה/חשמל לנפש, רמת מינוע, תמותת תינוקות מספר מחשבים ל-1000 איש - מדויקים יותר.

סוגי אקלים במזרח התיכון

במזה"ת שלושה אקלימים בולטים והם:

אקלים ים תיכוני אקלים מדברי, ואקלים ערבותי. ושלושה סוגי אקלים מיוחדים נוספים: אקלים פונטי, מונסוני, והררי.

האקלים המדברי הוא קריטריון משותף למדינות המזה"ת. בכולן אקלים מדברי באחוזים שונים, פרט ללבנון ותורכיה.

מגוון סוגי האקלים נובע מהסיבות הבאות

- המזרח התיכון משתרע על פני קווי רוחב רבים.
- הטופוגרפיה (פני השטח) מאוד מגוונת - הרים, עמקים, מישורים, רמות.

אקלים ים תיכוני

אקלים ים תיכוני מתאפיין, בארבע עונות: שתי עונות עיקריות ושתי עונות מעבר. בעונה גשומה קצרה- החורף, ובעונה ארוכה יבשה מגשמים- קיץ. כמות משקעים הממוצעת הכוללת היא בין 450 מ"מ-1000 מ"מ. הטמפ' ממוזגת בין 8-25 מעלות, ונוחה לאדם. מלבד חודשי יולי ואוגוסט החמים והלחים. זהו אקלים נוח מאוד המאפשר צמחייה מגוונת ועשירה, מגוון גידולי חקלאות (שבעת המינים) היכן מצוי אקלים זה במזה"ת? על פי מפת משקעים וטמפרטורות?

אקלים מדברי (צחיח)

מדבריות חמים משני סוגים - מדבריות עולמיים כחלק מ"רצועת המדבריות העולמית" ומדבריות מקומיים באזורי "צל גשם" שבקווי רוחב 15-30. מאפיינים עיקריים:

כמות משקעים שנתית נמוכה מאוד עד 200 מ"מ. הגשם יורד בחורף. משרע טמפרטורה גדול. משרע הטמפרטורה גבוה- כלומר הטמפרטורות ביום גבוהות ובלילה נמוכות. ההפרש היומי בטמפרטורת גבוה ויכול להגיע 15-20 מעלות ביום. ההפרש היומי גדול יותר מההפרש העונתי בעיית מחסור במים הגורמים לקשיי התיישבות וקושי לחקלאות הלחות באוויר נמוכה- יובש רוחות חזקות חמות המלוות בסופות חול ואבק. מיעוט צמחייה ובעלי חיים בשל התנאים הקשים אזור דליל בהתיישבות אנושית- נוודות. במפת אקלים- מפת משקעים של המזרח התיכון ניתן לראות את שטח המדבר במדינות המזה"ת

- שטח המדבר בכווית הוא -----
- שטח המדבר במצרים הוא -----
- שטח המדבר בישראל הוא -----
- ציין עוד שתי מדינות בהם שטח המדבר הוא יותר מ-50% משטח המדינה

אקלים ערבותי (אקלים צחיח למחצה/מדברי למחצה)

מאפיינים עיקריים:

אקלים ערבותי- הוא אקלים מעבר בין האקלים המדברי לאקלים הים תיכוני כמות המשקעים בין 450-200 מילימטר גשם בשנה. שאר הפרמטרים דומים לאקלים המדברי. זהו אקלים מדברי לייט. כמות משקעים בין 200 ל 400-450 מ"מ גשם היורד בחורף. אזור הסובל מתנודות בכמות המשקעים המשתנה מידי שנה, ולכן קיימת סכנת בצורת והתפשטות המדבר .

סוג האקלים מתאים לגידול חיטה ושעורה, ולשטחי מרעה בשל העובדה שיש יותר צמחייה מהמדבר.

יש יותר התיישבות מאשר במדבר, כולל יישובי קבע.

- על פי מפת המשקעים של המזרח התיכון ציין שתי ערים בעלות אקלים ערבתי

אקלים פונטי

אקלים זה מצוי בצפון טורקיה בהרי הפונטוס (שעל שמו הוא נקרא) וחופי הים השחור. מאפיינים עיקריים:

אקלים הדומה לאקלים הים תיכוני, אך המשקעים יורדים כל השנה וכמותם תהיה בין 1000-2000 מ"מ משקעים בשנה. החורף מושלג בחלקו.

צמחיית יערות עשירה, אזור חקלאי פורה

אקלים הררי / אקלים הרים רמים.

נפוץ בפסגות הרי הזגרוס, הרי אלברוז, הרי ארמניה, הרי לבנון ומול לבנון, הרכסים בתורכיה, הטאורוס ומול הטאורוס. מאפיינים עיקריים: האקלים ההררי מתאפיין בכמות רבה של משקעים. קיץ ארוך בעל טמפ' ממוזגות.

בחורף קר מאוד, האזורים עשירים בשלגים הטמפ' יורדת מתחת ל- 0 מעלות. אקלים זה מצוי בישראל- בחרמון. בחלק מהפסגות יש "שלג עד" שלא נמס כל השנה.

טמפרטורות נמוכות יחסית כל השנה.

אקלים קשה ולא נוח להתיישבות ולחקלאות.

יתרונותיו הכלכליים: תיירות קיץ וחורף- סקי. הפקת חשמל במדרונות

ההרים, ומקור מים לנהרות שמוצאם מההרים.

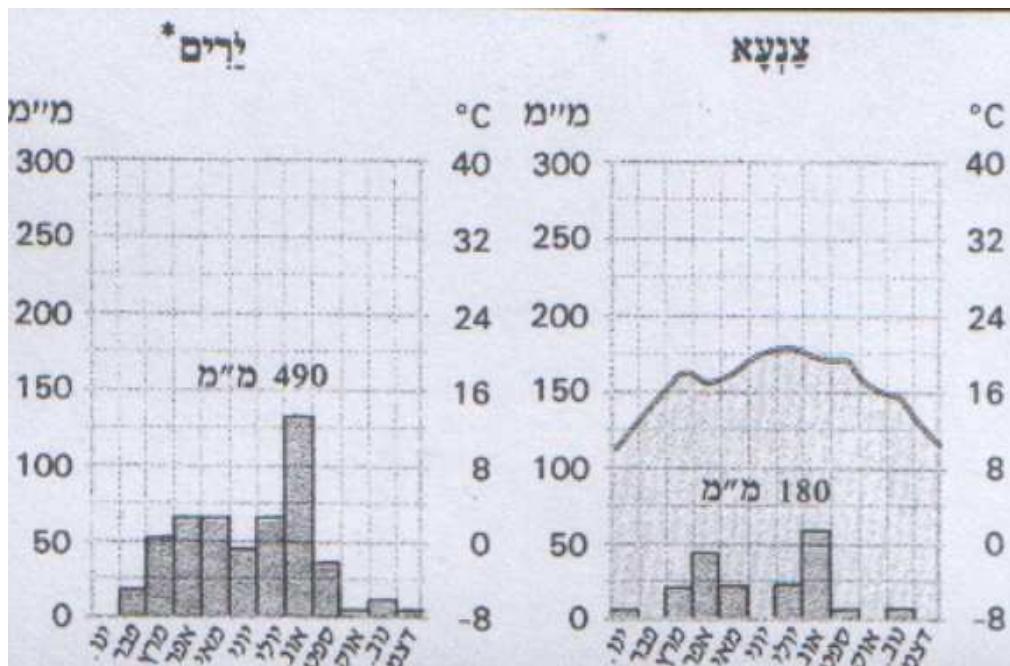
אקלים מונסוני

תפוצתו נמוכה במזה"ת, נפוץ בחלק הדרומי מזרחי של המזרח התיכון - הרי תימן, דרום סודן ובאתיופיה.

מאפיינים עיקריים - טמפרטורות גבוהות בקיץ, לרוב כמות הגשם היא מעל 400 מ"מ. הגשם יורד בעיקר באביב ובקיץ (בניגוד לאקלים ים תיכוני).

אחד הגידולים השכיחים- מטעי קפה.

- דוגמא לאקלים מונסוני בתימן. ציינו באילו חודשים יורד הגשם?

קלימוגרף

כלי המתאר בצורה גראפית נתוני טמפרטורה ומשקעים, בעזרתו ניתן לזהות אזורי אקלים ומאפייניהם.

נתח את קלימוגרף ב' על פי ההנחיות הבאות

מקרא: קו- מתאר טמפרטורה, עמודות (כוסות מים) - מתארות כמות משקעים משקעים (מתייחסים לגשם, שלג ברד)

כמות המשקעים השנתית הממוצעת היא _____
האם הגשמים/המשקעים יורדים כל השנה? כן/לא

החודש/ים הגשומים ביותר הוא/הם _____

באילו חודשים לא יורדים משקעים? _____

כמות המשקעים בחודש אפריל? _____

כמות המשקעים יורד בחודש נובמבר? _____

טמפרטורה

מהי טמפרטורת המכסימום? (הגבוהה ביותר) ובאיזה חודש? _____

מהי טמפרטורת המינימום? (הנמוכה ביותר) ובאיזה חודש? _____

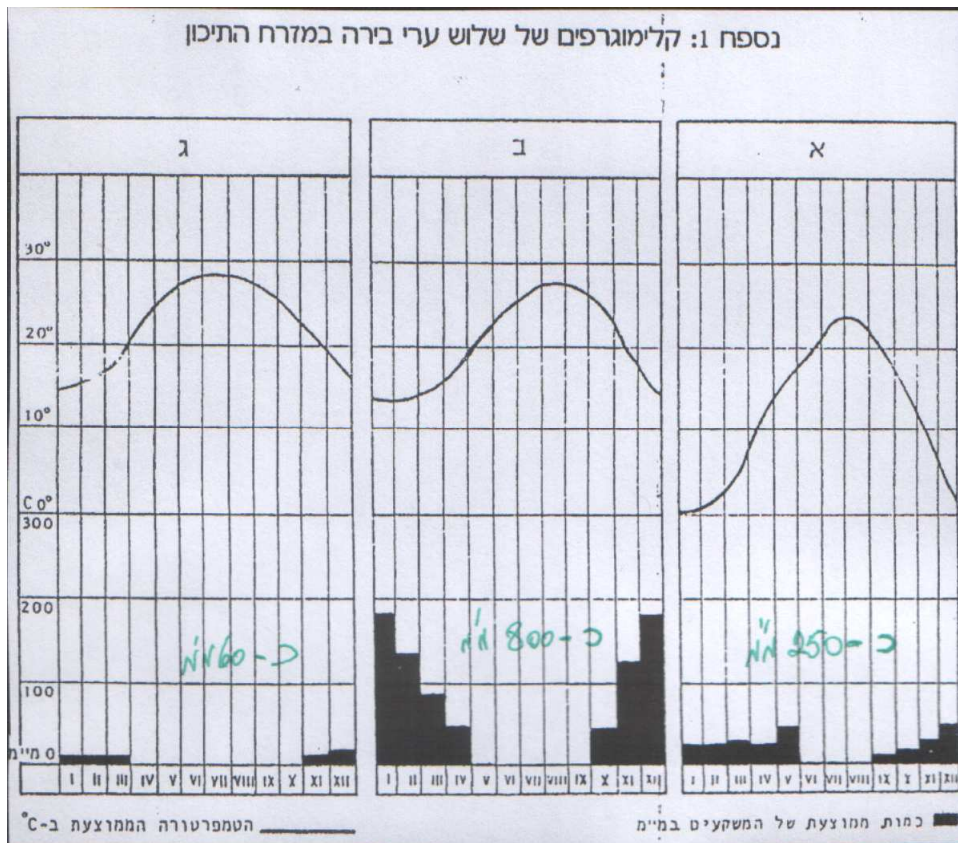
מהו ההפרש בין טמפרטורת המכסימום למינימום? _____

מסרע = ההפרש בין טמפרטורת המכסימום/הגבוהה למינימום/ הנמוכה

האם הטמפרטורה יורדת מתחת לאפס מעלות? כן/לא במידה וכן באילו חודשים?

כאשר הטמפרטורה יורדת מתחת לאפס מעלות, אנו יודעים שהמשקעים יורדים בצורת שלגים.

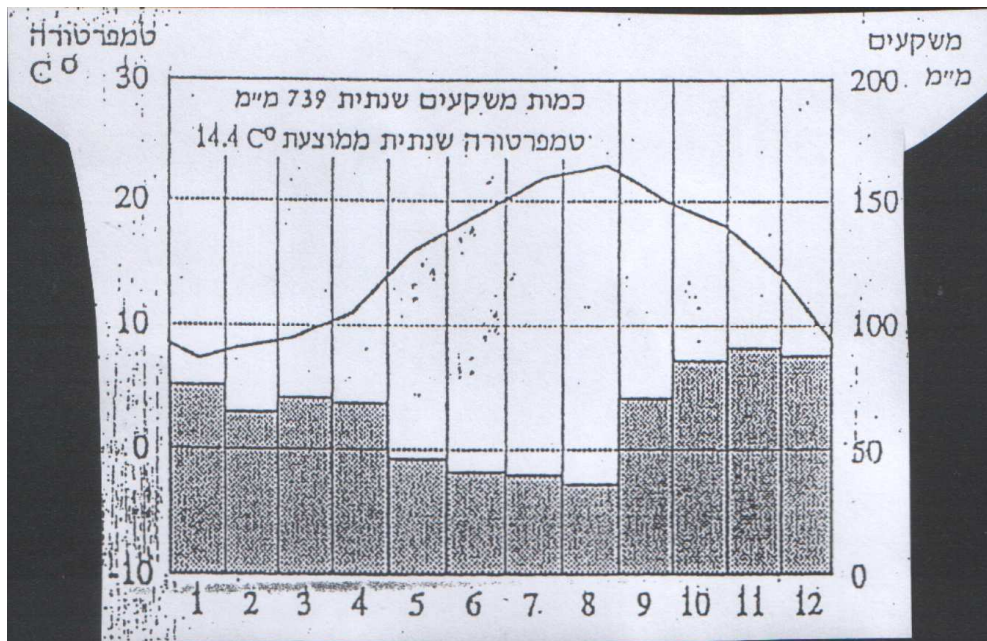
ציין איזה אזור אקלימי מתואר בקלימוגרף? _____

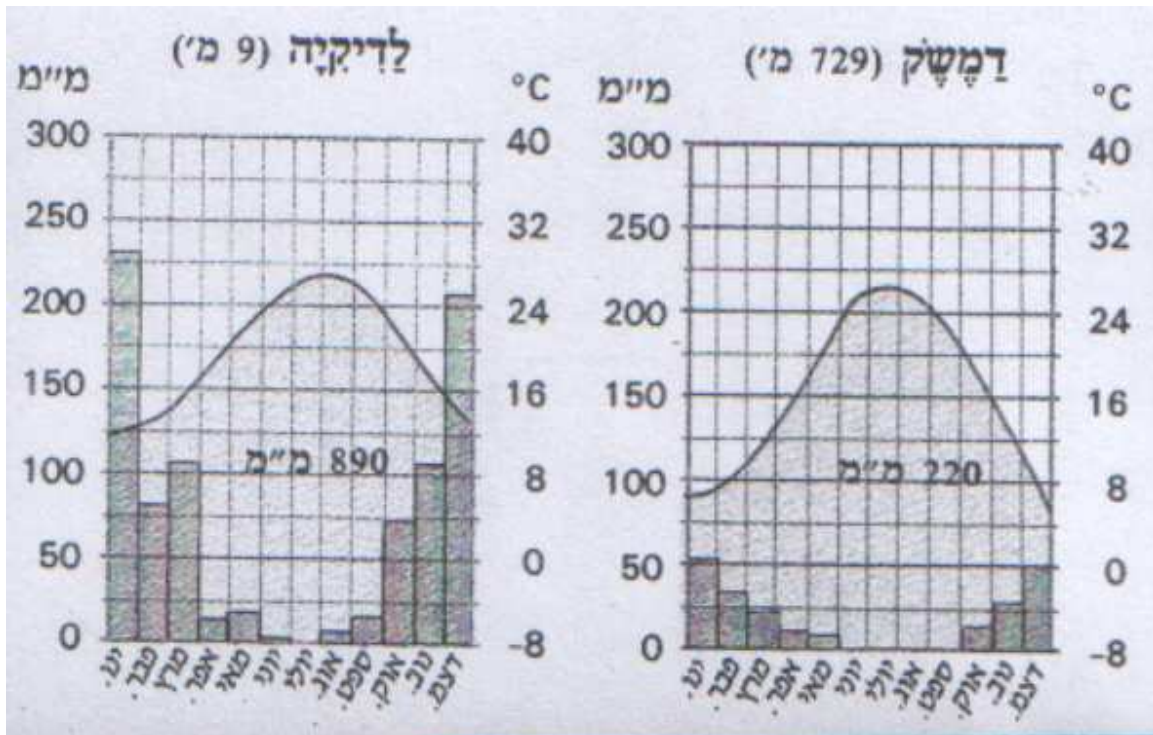
- שייך כל קלימוגרף לעיר הבירה המתאימה לו מהערים הבאות: קהיר, בגדד,

ט
מ
פ
ר
ט
ו
ר
ו
ה

רבת עמון, אנקרה, כווית סיטי.

- לפניך קלימוגרף המייצג אקלים מסוים במזרח התיכון
- תאר את מאפייני האקלים על פי הקלימוגרף- התייחס למשקעים, לאופן ירידתם על פני השנה, לטמפרטורות ולמשרע.
  - לאיזה אזור במזה"ת מתאים הקלימוגרף? היכן הוא מצוי.

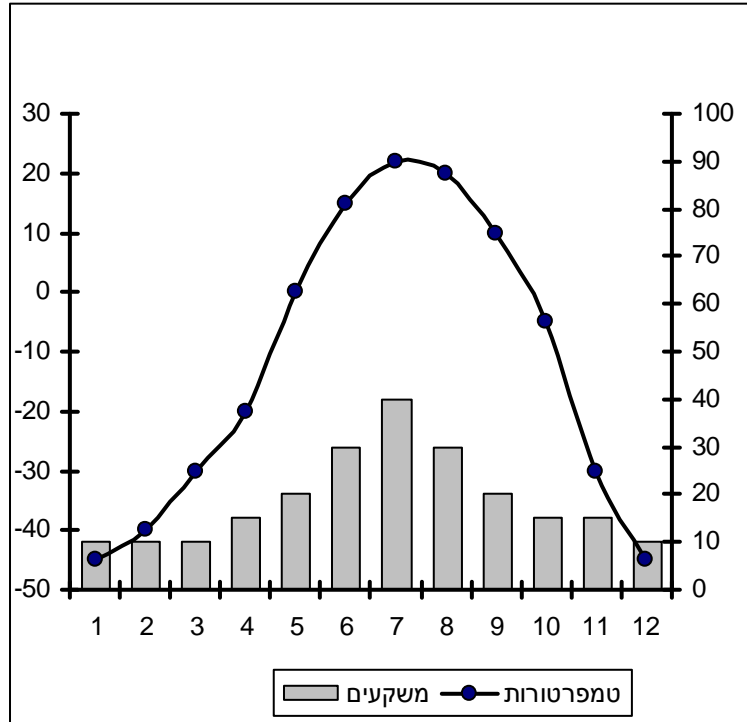

לפניך קלימוגרפים של שתי ערים בסוריה- דמשק ולדקיה.

- א. הוצא נתוני האקלים: משקעים וטמפרטורות ממפת אקלים המזרח התיכון בדוק התאמה לקלימוגרפים.
- ב. ציין את מיקום וגובה של כל אחת מהערים.
- ג. ציין גורם אקלים אחד לכל אחת מהערים.

מבדק קלימוגרף

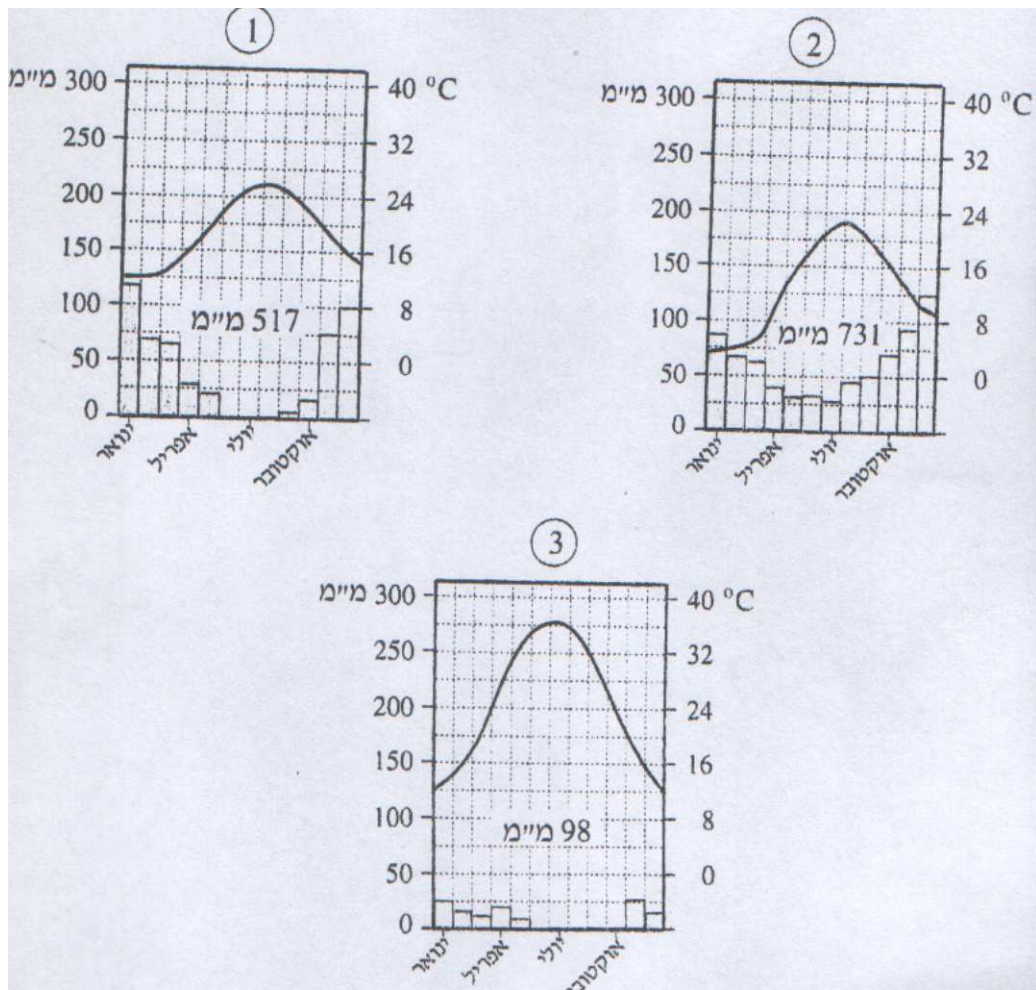
1. נתח את הקלימוגרף שלפניך מבחינת כמות משקעים שנתית, פיזורם על פני השנה, טמפרטורות מכסימום ומינימום, ומשרע.
2. ציין האם הקלימוגרף מתאים לאחד מסוגי האקלים במזרח התיכון ערוך טבלה, רשום בה כל אחד מסוגי האקלים במזה"ת, ובדוק את התאמתו לקלימוגרף הנתון מבחינת כמות המשקעים, אופן פיזורם השנתי, טמפרטורות המכסימום והמינימום.

חודש	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
טמפרטורה	10	14	18	23	25	25	24	21	16	12	9	8
משקעים	62	21	9	0	0	0	0	3	10	60	40	67

חודש	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
טמפרטורה	8	12	16	19	23	23	20	16	11	6	5	5
משקעים	125	90	70	50	46	30	35	30	40	65	70	80

- שאלה: לפניך נתונים של שתי ערים מתוך ארבע אפשריות: איסטנבול-תורכיה, קהיר-מצרים, עמון-ירדן ואנקרה-תורכיה.
- הוצא מהאטלס מפת אקלים המזרח התיכון את כמות המשקעים השנתית, את טמפרטורות חורף קיץ של כל אחת מהערים. (רצוי לעשות טבלה)
- חבר את כמות המשקעים של כל טבלת נתונים. התאם בין הנתונים לטבלה ונמק.

- לפניך שלושה קלימוגרפים המייצגים שלוש ערים: של אחת הערים הבאות:
א. בירות (לבנון) ב. כווית סיטי (כווית) ג. איסטנבול (תורכיה)
כדי לענות על שאלה זו עליך להיעזר במפת המזרח התיכון-אקלים

- נתח את קלימוגרף 3 מבחינת משקעים וטמפרטורה
- התאם כל קלימוגרף לכל אחת מהערים.
- ציין יתרון אחד וחיסרון אחד לכל סוג אקלים שזיהית
- ציין גורם אקלים אחד לכל עיר
- על פי מפת אקלים המזה"ת, ציין שם של עיר נוספת במזה"ת, לכל אחד מסוגי האקלים המתוארים בקלימוגרפים.

גורמי אקלים

רמפ"ז – רוחב גיאוגרפי, מרחק מהים, פני השטח, פנות וזרמי ים.

רוחב גיאוגרפי- הוא הגורם הגיאוגרפי האקלימי החשוב ביותר. היכן מצוי המקום ביחס למשווה ולקטבים.

מרחק מהים- ככל שמקום קרוב יותר לים, כמות המשקעים בו גדולה יותר, הלחות גבוהה יותר, ומשרע הטמפרטורות קטן יותר.

פני השטח (טופוגרפיה/גובה)- ככל שעולים בגובה, כמות המשקעים גדולה יותר, והטמפרטורות נמוכות יותר.

פנות- בצד החסוי מהים כמות המשקעים קטנה יותר, והטמפרטורות גבוהות יותר.
זרמי ים- החופים לידם זרם חם (אדום) מקבלים משקעים בכמות גבוהה יותר, בחופים לידם זרם קר (כחול) סובלים ממיעוט משקעים.
במזה"ת ההשפעה של זרמי ים היא מזערית.

תמורות בכלכלת המזה"ת - קשיים והישגים

חקלאות

מושגים חשובים ביותר להבנת נושא החקלאות

חקלאות אינטנסיבית: פירושה- השקעת הון רב ו/ או עבודה רבה ליחידת שטח, תפוקה רבה ליחידת שטח. שיא האינטנסיביות היא החממה. בחקלאות זו השקעה רבה של הון וטכנולוגיה מתקדמת. שימוש בזרעים משופרים מרכיב המו"פ – מחקר ופיתוח גבוה. הנדסה גנטית. חקלאות המאפיינת מדינות מפותחות. (דוגמא: ירקות- עגבניות שרי, פלפלים בכל הצבעים, אבטיח אישי, ופרחים מסוגים שונים- כולם פותחו בישראל.) חקלאות אורז לח בעולם המתפתח- זוהי דוגמא לחקלאות אינטנסיבית לקיום.

חקלאות אכסטנסיבית: פירושה השקעת הון מועט ו/ או עבודה ליחידת שטח. < תפוקה נמוכה. התוצרת מיועדת לרוב לקיום. אופיינית למדינות מתפתחות. (פרוט מאפייניה בהמשך)

- התבוננו בתמונות. איזה סוג חקלאות מייצגת כל תמונה?

כל הזכויות שמורות לחברה למתנסי"ם

- תארו את מאפייני החקלאות על פי התמונות. התייחסו לפרמטרים הבאים:
- גודל השטחים, שימוש במיכון חקלאי, כמות התוצרת, איכות התוצרת, שימוש בחומרי דישון והדברה, צורת הובלת התוצרת, יעוד התוצרת- לקיום או לשוק, רווחים.

מיון סוגי המשקים החקלאיים

1. על פי רמת פיתוח של המשק ויעוד התוצרת - במיון זה מבחינים בין משק מחיה לבין משק שיווק ומסחר.

משק מחיה - נפוץ במדינות מתפתחות, התוצרת מיועדת לצריכה עצמית, אין עודפים לשיווק, אחוז המועסקים בחקלאות גבוה, עבודת כפיים, מיעוט טכנולוגיה, שיטות עיבוד פרימיטיביות החקלאי מיצר את מזונותיו, מלבושיו, חומר גלם לבניית ביתו, ומקורות האנרגיה שלו.

משק שיווק ומסחר - נפוץ במדינות מפותחות, ייצור עודפים לשיווק למטרת רווח, אחוז מועסקים בחקלאות נמוך, טכנולוגיה חקלאית מפותחת, שיטות עיבוד מתקדמות, קיום סחר חליפין ויש התמחות של חקלאים בגידולים מסוימים.

2. על פי כמות משקעים - במיון זה מבחינים בין חקלאות שלחין לבין חקלאות בעל.

חקלאות שלחין - מבוססת על השקיה מלאכותית באזורים עם מעט גשם השקיה המשתמשת במנהרות, תעלות וכו', לדוגמא לאורך הנילוס במצרים. במדינות המפותחות – טפטפות, ממטרות, צינורות.

חקלאות בעל - מבוססת על מי גשמים באזורים גשומים (באזור אקלים ים תיכוני ניתן לקיים חקלאות בעל בחורף כשירדים גשמים וחקלאות שלחין בקיץ).

3. על פי סוג הגידול - במיון זה מבחינים בין משק חי לבין משק גידולי מזרע. משק חי - גידול בעלי חיים בריכות דגים, מרעה בקר וצאן.

משק גידולי מזרע - גידולי חיטה, תירס, אורז, פירות וירקות.

4. על פי מספר גידולים / ענפים - במיון זה מבחינים בין מונוקולטורה לבין משק מעורב.

מונוקולטורה - משק חד ענפי, התמחות בגידול אחד עיקרי, לדוגמא מטעי קפה / תה באזורים הטרופיים או רצועת החיטה בארה"ב.

משק מעורב - משק המשלב מספר גידולים לצורכי מחיה ושיווק. לדוגמא "רצועת התירס והבשר" בצפון מזרח ארה"ב.

מאפייני החקלאות במזה"ת (דומה לעולם המתפתח)

החקלאות בעולם המתפתח מהווה גורם לפיתוח, היא מהווה מקור לחומרי גלם לתעשיות השונות, מהווה מקור לאספקת מזון לאוכלוסיה.

החקלאות מהווה עיסוק עיקרי ואורח חיים והיא מושרשת בתרבות, במסורת ובדת ויוצרת קשרי משפחה מיוחדים וקשרים חברתיים בין תושבי הכפרים.

א. אחוז המועסקים בחקלאות גבוה, עבודת כפיים, מיעוט במכונות חקלאיות - במצרים 32% באיראן 30% בעיראק 30%, בירדן 5% בלבנון 4%, בישראל 3%.

ב. חקלאות מחיה/קיום - רוב הגידולים משמשים לצריכה עצמית, אלה הם גידולים בסיסיים ואין עודפים לייצוא.

ג. שיטות עיבוד הקרקע ושיטות ההשקיה מאוד מיושנות ופרימיטיביות - בעיית בזבז מים ע"י שיטת הצפת שדות והובלת מים בתעלות פתוחות, חרישה בעזרת בהמה, שאיבת מים באמצעות גלגל עם דליים שקשור לבהמה שמסובבת ומרימה את הדלים.

ד. תלות באקלים ובקרקע - גורם המגביל את מספר הגידולים. הגידולים נתונים לחסדי הטבע, הן מבחינת משקעים וטמפרטורה, והן מבחינת מזיקים.

ה. חקלאות עתירת כוח אדם - המשפחה המורחבת עובדת בחקלאות, כולל נשים וילדים.

ו. חלק ניכר מהחקלאות היא חקלאות בעל-המתבססת על גשמים.

ז. חקלאות שלחין - ניצול מי הנהרות להשקיה, בשל האקלים המדברי ומיעוט הגשמים. לדוגמא מערכות ההשקיה במצרים לאורך הנילוס וכן בעיראק לאורך הפרת והחידקל.

ח. קצב גידול אוכלוסייה גדול ומהיר מקצב ייצור המזון בחקלאות - לכן נוצרת בעיה של מחסור במזון וצורך של המדינות לייבא חיטה. הוצאת כספים על ייבוא מזון מהוות נטל על הכלכלה ומעכבות פיתוח כלכלי.

ט. שטחים קטנים - בשל הריבוי הטבעי הגבוה וירושת הקרקעות וחלוקתם בין הבנים, השטח החקלאי מצטמצם מדור לדור.

י. שימוש מועט בדשנים והדברה, ובכלל רמת מיכון נמוכה - הן בשל העלות הגבוהה, והן בשל האוריינות הנמוכה וחוסר הידע.

יא. תפוקה ואיכות ירודים - התפוקה של החקלאות המסורתית נמוכה מאד בגלל שימוש בזרעים פגומים, עיבוד מתמיד של הקרקע, ומחסור בדשנים והדברה, עיבוד קרקעות דלות שאינן פוריות, טכנולוגיה ירודה, העדר הון לפיתוח וייעול החקלאות, מרחק מהשווקים ומחסור בדרכי תחבורה להובלת התוצרת הקיימת.

יב. היוצרות מעגל העוני החקלאי.

יג. התערבות ממשלתית - ללא התערבות ממשלתית במגזר החקלאי, בחיי הכפרים, ובהכנסת שינויים בחקלאות ובעלות על הקרקע (רפורמות אגראריות) בפיתוח חקלאות מסחרית, לא תהיה התקדמות.

• שאלה: על פי מפת הכלכלה במזרח התיכון, ציין והסבר שני גורמים המכתיבים את חקלאות המזה"ת – הדגם ממדינות שונות.

סוגים שונים של החקלאות המזרח תיכונית

ניתן לזהות ארבעה סוגי חקלאות עיקריים:

1. חקלאות מדברית - חקלאות זו מתאפיינת בעיקר כחקלאות נוודים (בדואים) המנהלים את חייהם במעגלי נדידה קבועים בעקבות מזון ומים. זוהי חקלאות אקסטנסיבית-גידול משק חי: גמלים, עיזים וכבשים. (בשר, חלב, גבינות ועורות, אנרגיה) המספקים להם את הצרכים הקיומים. תופעת הנוודות מצטמצמת. הם מצויים עדיין במצרים, ירדן, חצי האי ערב, וישראל. יחד עם זאת לחברה הנוודית תפקיד חשוב ובעל משמעות תרבותית, מוצריה נדרשים עדין ברחבי המזה"ת. חלו תמורות בנוודות, בעקבות המעבר לישובי קבע: איבוד היכולת הכלכלית, העדפת השלטון לשלוט שירותים כמו חינוך ובריאות בצורה סבירה. הצעירים אינם רוצים לעסוק בחקלאות הם רוצים להתקדם- זה אפשרי רק בערים. בערב הסעודית עודדו נוודים להתישב בעיר על ידי מתן עבודה בנפט, סיוע במגורים, וקבלת מענק חודשי. חקלאות נוספת במדבר היא חקלאות שלחין בעמקי הנהרות ובנאות המדבר,

חקלאות בחלקות קטנות בד"כ, חקלאות מסורתית של חיטה, שעורה, כותנה, ירקות וכו'. חקלאות זו נפוצה בעמקי נהרות הפרת והחידקל, בנילוס, סוריה

2. חקלאות באזור הערבותי - בעיקר גידולי דגנים ומרעה אינטנסיבי. בחלק מאזורים אלו הקימו המדינות מס' מפעלי פיתוח גדולים מאד על מנת

להגדיל את שטחי החקלאות שלהן ולאפשר חקלאות שלחין אינטנסיבית כמו למשל ברמת אורפה ואנטוליה בתורכיה, צפון הנגב ובג'זירה הסורית.

3. חקלאות ים תיכונית - זו החקלאות המגוונת ביותר והאינטנסיבית ביותר במזה"ת. מאחר והאקלים נוח עם טמפ' נוחות וכמות משקעים רבה יחסית ניתן לגדל באקלים זה את מרבית הגידולים החקלאיים. (שבעת המינים) באזור אקלים מתרכזת אוכלוסייה רבה, כך שבחלק מהמקרים קיים מאבק בין שימושי קרקע.

4. חקלאות הררית - מאפיינת את האזורים ההרריים של תורכיה, אירן, עיראק כמו כן בלבנון וקצת בישראל. חקלאות במדרגות (טרסות), במורדות ההרים גידולים ים תיכוניים, וככל שעולים עצי פרי נשירים, יערנות ומרעה.

ניסיונות וקשיים בקידום החקלאות המזרח תיכונית

חקלאות מודרנית ברמה גבוהה קיימת במס' אזורים ומדינות המזה"ת בעידוד הממשלות. אך מרבית חקלאי המזה"ת עוסקים עדיין בחקלאות מסורתית. להלן הגורמים המקשים על החדרת החקלאות המודרנית:

1. בעלות הקרקע - רוב הקרקעות עדין שייכות למס' קטן של בעלי הקרקעות.
2. צמצום השטחים החקלאיים בשל ריבוי טבעי גבוה, המביאה לגידול והתרחבות השטח העירוני על חשבון השטחים החקלאיים.
3. צמצום גודל השטחים המתחלקים מידי דור בין הילדים הרבים, המעודד את מעגל העוני.
4. בעיות אקלים ומחסור חמור במים.
5. עלות פיתוח שטחי חקלאות חדשים יקרה מאד, וזה חייב להיות פרויקט ממשלתי.
6. חוסר השכלה של האוכלוסייה הכפרית המקשה על הכנסת מודרניזציה. ענה

- מהם טיפוסי החקלאות/ סוגי החקלאות השונים האופייניים למזה"ת?
- תאר ארבעה ממאפייני החקלאות המזרח-תיכונית
- הסבר שלושה גורמים המעצבים את טיפוסי החקלאות השונים?
- ציין שתי מגמות שינוי הקיימות בחקלאות המזרח-תיכונית
- הסבר שתי סיבות מדוע מתקשה החקלאות המזרח-תיכונית להתפתח

• מעגל העוני – מרכיביו- רשום את המושגים המתאימים בסדר המתאים בתוך מעגל העוני.

- צמצום שטחים- לחץ על מים וקרקע. ב. ריבוי טבעי גבוה,
- תפוקה ואיכות ירודים, ד. תמותה גבוהה, ה. מחסור ותת תזונה,
- בעיות אקלים ופגעי טבע, ז. מחלות ומגפות, ח. רעב.

זכרו! – מעגל עוני מתחיל תמיד בריבוי טבעי גבוה, ומולו תמיד יהיה רעב.

שבירה ויציאה מעגל העוני: האם זה אפשרי? לשבור מעגל אפשר בשתי נקודות: צמצום ילודה- צעד קשה ליישום במדינות המזה"ת המוסלמיות דתיות. או פיתוח ומעבר מחקלאות קיום לחקלאות מסחר בעזרת פרויקטים והשקעות ממשלתיות. בשתי הנקודות חייבת להיות מדיניות ממשלתית מכוונת, בלי זה אין אפשרות לפרוץ את המעגל. מספר מדינות כמו מצרים וסוריה בצעו רפורמות אגראריות בהן העניקה המדינה לחקלאים שטחים בחינם בכדי לעודדם להתאמץ וליצר יותר יבולים שכן כך יוכלו להרוויח יותר ולשפר את רמת חייהם ובתמורת הקרקעות בעלי הקרקע קיבלו פיצוי כספי מתוך כוונה שישקיעו בבניית תעשייה. במצרים הרפורמה

לא הצליחה מאחר והיה פער עצום בין רמת ההשכלה לבין החידושים והידע הנדרש לעבור לחקלאות מודרנית ולכן חקלאים רבים העניקו את זכויותיהם לחברות גדולות ואילו בסוריה הייתה הצלחה מסוימת לרפורמה שכן חקלאים רבים מאזורים צפופים במערב המדינה עברו מזרחה ופיתחו חקלאות כמו גידולי חיטה וכותנה.

חקלאות אינטנסיבית / אקסטנסיבית

- הקף בעיגול את התשובה הנכונה. השלם את התשובה בקווים הנתונים.
- רוב החקלאות במזרח התיכון היא אקסטנסיבית. נכון/לא נכון
- מ"פ פירושו _____ שייך לחקלאות אינטנסיבית/אקסטנסיבית.
- שימוש בבעלי חיים ככוח עבודה, שייך לחקלאות אינטנסיבית/אקסטנסיבית.
- שימוש בטפטפות, ערפל. ממטרות, מצוי בחקלאות אינטנסיבית/אקסטנסיבית.
- שימוש בגללים לדישון, מאפיין חקלאות אינטנסיבית/אקסטנסיבית.
- בחקלאות אקסטנסיבית יש עודפים רבים למכירה נכון/לא נכון.
- בחקלאות אינטנסיבית התוצרת מיועדת למסחר ויצוא נכון/לא נכון.
- חקלאות בעל פירושה _____
- חקלאות שלחין פירושה _____
- חקלאות אינטנסיבית היא בעיקר בעל/ שלחין.
- חקלאות אקסטנסיבית היא בעיקר בעל/ שלחין.
- משק מתמחה, פירושו התמחות בגידול אחד/ התמחות בגידולים רבים.
- איכות ותפוקה גבוהים מאפיינים חקלאות אינטנסיבית/חקלאות אקסטנסיבית.
- שימוש במכונות חקלאיות וציוד מתקדם מאפיין חקלאות אינטנסיבית/אקסטנסיבית.

לפניך היגדים/משפטים בתחום החקלאות סמן לצידם נכון/לא נכון והסבר בקצרה את ההיגד

- א. אחוז העוסקים בחקלאות במזרח התיכון הוא פחות מ-10% נכון/לא נכון
- ב. חקלאות אינטנסיבית היא עתירת טכנולוגיה נכון/לא נכון
- ג. חקלאות מדברית היא אידיאלית לגידולים חקלאיים נכון/לא נכון
- ד. חקלאות אקסטנסיבית מיועדת בעיקר לקיום ופחות למסחר נכון/לא נכון

תפרוסת האוכלוסייה במזה"ת

תפרוסת האוכלוסייה מוסברת על ידי גורמים פיסיים ואנושיים.

- ציין והסבר ארבעה גורמים המשפיעים על תפרוסת האוכלוסייה במזרח התיכון
- תאר על פי גורמים אלו את מפת תפרוסת האוכלוסייה של המזה"ת, הדגם משני אזורים צפופים, ושני אזורים דלילי אוכלוסייה.

תשובה:

הגורמים המשפיעים על תפרוסת האוכלוסייה במזרח התיכון:

האוכלוסייה במזרח התיכון אינה מפוזרת באופן שווה על פני שטחה, אזורים מסוימים צפופי אוכלוסייה, ואזורים אחרים דלילי אוכלוסייה וריקים מהתיישבות. היכן מתרכזת האוכלוסייה ומדוע ?

(א) התיישבות ליד מקור מים מתוקים- עמקי נהרות ונאות מדבר – באזורים אלה ניתן למצוא מים זורמים כמעט כל השנה. אזורים אלה מאפשרים קיום אנושי. מים מתוקים לשתייה והשקיה, פיתוח חקלאות וייצור מזון, ולכן נמצא שם תושבים. אין פלא שמרבית מאוכלוסיית המזרח התיכון התמקמה לצד נהרות הנילוס, הפרת, והחידקל, ונהרות קטנים נוספים. באזורים מדבריים האוכלוסייה מתיישבת בנאות מדבר, בהם יש נביעות מים מתוקים.

(ב) התיישבות באזורי אקלים נוח – אזורים המקבלים כמויות משקעים בין 500-1000 מ"מ המאפשרים לקיים חיים וחקלאות. אזורים אקלים הנוחים לאדם ולצמחייה הם: האקלים הים תיכוני והאקלים הפונטי.

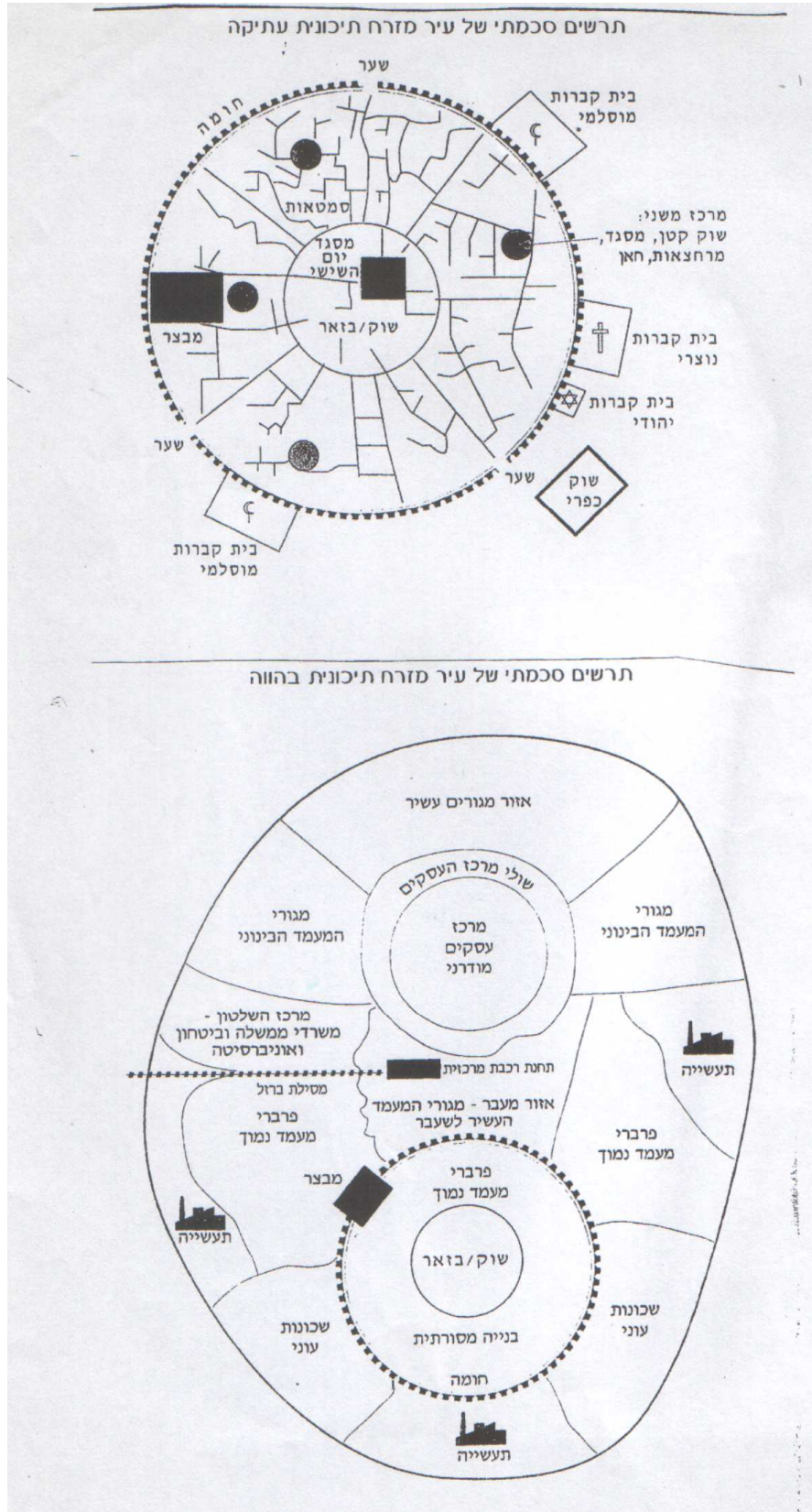
(ג) התיישבות לאורך חופי הים – ערים הממוקמות לחופי הים התיכון התפתחו כערי נמל, דיג, יצוא יבוא, מסחר ותיירות. לחופי המפרץ הפרסי הערים התפתחו בזכות הנפט ויבוא יצוא של סחורות. אזורים חוף הים נהנים גם מאקלים נוח יחסית, והם לרוב מישוריים.

(ד) התיישבות במרכזי שלטון דת – ערים גדולות שהתפתחו והפכו למרכזי שלטון כמו קהיר במצרים, אנקרה בטורקיה, ירושלים בישראל, בירות בלבנון - הן ערים גדולות המושכות אליהן מהגרים מכל המדינה. ערים כמו ירושלים ומכה הן ערים בעלות חשיבות דתית גדולה, גורם המסביר את הנהירה אליהן.

(ה) מרכזי כלכלה חדשים - סביב מחצבים ומשאבים מתפתחות ערי תעשייה וערים גדולות. סביב תעשיית הנפט התפתחו ערים כמו אבו-דאבי, דובאי, כוויט סיטי ערים אחרות התפתחו בעקבות בניה של סכרים: העיר אסואן במצרים בעקבות

הקמת סכר אסואן , העיר טבקה בסוריה בעקבות הקמת סכר טאבקה על נהר הפרת .

(ו) **התיישבות לאורך צירי תחבורה- כגון: דרך המלך, דרך הים.**
 (ז) **אזוריים מישוריים- בניית בתים ותשתיות קלה וזולה יותר מאשר באזוריים הררים, לכן קיימת נטייה להתיישב באזורים מישוריים.**

מבנה ומאפייני העיר העתיקה המזרח תיכונית

1. העיר עגולה: הסיבה לכך היא הנגישות למרכז- מכל מקום בעיר המרחק שווה.
2. סביב העיר חומה, שערים ומבצרים: לחומה מספר סיבות:
  - א. הגנה ביטחונית
  - ב. יצירת צל
  - ג. הגנה מסופות חול ואבק
3. במרכז העיר מצוי מסגד יום-שישי- זהו המסגד המפואר ביותר, לרוב עם המינרט הגבוה ביותר בעיר, אליו מגיעים לתפילת יום שישי. סביב המסגד מבנים נוספים כמו בית-מרחץ (המאם) ובתי קפה המיועדים לגברים בלבד.
4. צמוד למבני הציבור במרכז העיר נמצא שוק/ בזאר הבנוי עפ"י רחובות תפקודיים כגון: שוק זהב, שוק בשר, שוק עורות, שוק מזון (בעיקר ירקות ופירות), שוק בדים וטכסטיל, וכו'. הסיבות ליצירת הרחובות התפקודיים הם (רחוב תפקודי = מוכר את אותם הדברים)
  - א. האוכלוסייה יודעת לאן להגיע, יש לה מבחר גדול, קיימת תחרות המבטיחה מחיר הוגן גם למוכרים וגם לצרכנים.
  - ב. כניסת הסחורה, הוצאת הפסולת וריחות הלוואי או מטרדים אחרים שקשורים לריחות – כדאי שיתרכזו במקום אחד בלבד, ולא יברחו קונים.
5. הרחובות בנויים בצפיפות בית צמוד לבית. בעיר מדברית יש יתרון לצמצום בשטח. המעברים בתוך העיר הן סמטאות עם מדרגות היוצרות מפלסים. הבנייה לגובה אינה מורגשת, כי היא בנויה בשלוש-ארבע קומות מדורגים החלונות גבוהים בכוונה הסיבה היא: צנעת הנשים. הדלתות החיצוניות אף פעם לא יהיו דלת מול דלת – שוב מסיבת צנעת הנשים- שחלילה, גבר לא יפגוש אישה.
6. כאשר נכנסים למתחם הבתים, מאחורי השער הסגור יש חצר פנימית המיועדת למקום משחק של הילדים, לטבון, לכביסה, ולמקום מפגש הנשים. ברוב המקרים השירותים והבאר הם בחצר.
7. הגגות שטוחים מסיבות רבות:
  - א. לינה והלנת אורחים
  - ב. על הגג יש מאגרי מים (גשם)
  - ג. תולים כביסה ומיבשים פירות וירקות
  - ד. על הגגות סוכת גפן
  - ה. הילדים משחקים שם, נשים מכבסות בצנעה.
  - ו. בנייה עתידית של דור ההמשך, המשפחה חיה בחמולות
8. בתי הקברות נמצאים מחוץ לחומות ובצמוד אליהם. לכל עדה יש בית קברות משלה.
9. צמוד לשער הראשי של העיר נערך שוק פעם בשבוע של בע"ח ובהמות לאוכלוסייה מקומית ולסוחרים המגיעים מחוץ לעיר.
10. החלוקה בתוך העיר היא עפ"י עדות ולא עפ"י מעמדות כלכליים.

בעיות העיר העתיקה היום

1. בעיה תחבורתית- העיר העתיקה בנויה בצפיפות ובסמטאות. אין אפשרות להכניס תחבורה לתוך העיר. גורם המעכב ומקשה על פיתוחה כיום. בעבר בע"ח בצעו את תפקיד הכנסת והוצאת סחורות ומוצרים. חלק מהתפקודים הזקוקים לתחבורה יומיומית יצאו אל מחוץ העיר העתיקה.
2. עיר טרום תעשייתית- אין בעיר העתיקה אזור תעשייה- בעבר התפתחה בעיר אומנות ובעלי מקצוע, כמו: נפחי זכוכית, מרקעי נחושת, סנדלרים, חייטים. עד היום אין תעשייה בעיר העתיקה.
3. בעיית תשתיות- הערים ניבנו לפני שמים זרמו בצינורות, לפני שהיה חשמל או ביוב. כדי להכניס תשתיות כיום יש צורך בפתרונות חכמים ולכן, עד היום בערים העתיקות של חלק מהמדינות במזה"ת, אין תשתיות מסודרות. בחלקן, הביוב זורם ברחוב, אין מים זורמים, וחשמל.
4. העיר העגולה המוקפת חומה מגבילה את התפתחות העיר. במשך השנים העיר הפכה להיות צפופה מאוד, ולכן בשלב מסוים הייתה בכל הערים, פריצת חומות ויציאה החוצה.
5. העיר הלכה ואיבדה את מעמדה עם השנים. מבחינה פיסית, המבנים והתשתיות התדרדרו, האוכלוסייה בעלת היכולת עזבה את העיר העתיקה בחיפושיה אחרי אזורים מודרניים בעלי תשתיות ושירותים. האוכלוסייה הענייה ולרוב הזקנה, נשארה לגור בתוך החומות.
6. אין שימושי קרקע מוגדרים בעיר העתיקה (ערבוב שימושי קרקע) - אין אזור שהוא רק למגורים, או רק למסחר, הכול מעורבב. גם בשווקים, הקומה השנייה מיועדת למגורים. ערבוב שימושי קרקע כיום, מהווה מטרד של רעש, ריח, זיהום וכו'.
7. עיר מודרנית מתוכננת מודרנית, נזקקת לשירותים כמו: קופ"ח, בתי"ס, אזורי בילוי... בעיר העתיקה קיימים אזורי המפגש המסורתיים לגברים- בתי קפה וחמם. השירותים "החדשים" נמצאים מחוץ לתחום העיר העתיקה.
8. בתי הקברות שהיו בעבר מחוץ לחומה מצאו עצמם עם השנים במרכז העיר, באזור בו הקרקע היא היקרה ביותר, חלק מהמדינות הזיזו אזורים של בתי קברות אך עדיין בכל המזה"ת במרכזי הערים יש מתחמי בתי קברות.
9. רוב הערים נאלצו לשבור חלק מהחומות כדי לאפשר את פיתוח העיר וחיבורה לעיר החדשה. ברוב המדינות קיים תהליך של הפיכת החלק העתיק בעיקר השוק, לאזור תיירותי. מעודדים בעלי מלאכה ואומנים (נפחי זכוכית, רוקעי נחושת)
10. העיר החדשה קמה בזיקה ובקשר לעיר העתיקה, המרכז החדש (המע"ר) סמוך לעיר העתיקה. סביב שני המרכזים גרה אוכלוסייה בהתאם למעמדות הכלכליים. (כמו בשרטוט)
11. אם כך העיר המזרח תיכונית בנויה כיום, משני מרכזים: המרכז הישן והמרכז החדש. סביב העיר העתיקה תתמקם התעשייה ושכונות העוני הסיבות לקרבה ביניהם הן:
  - א. כוח עבודה זול
  - ב. לכלוך, זיהום ורעש היוצרים אזורי תעשייה מורידים את המחירים ורק אוכלוסייה ענייה תגור שם בלית ברירה.
  - ג. אוכלוסיית המעמד הבינוני והאוכלוסייה העשירה יגורו סביב המרכז החדש.

אוכלוסייה ותפרוסת

1.א. ציין שני אזורים צפופי אוכלוסייה ושני אזורים דלילי אוכלוסייה במזה"ת, והסבר שני גורמים פסיים – כלכליים לצפיפות או לדלילות האוכלוסייה בכל אחד מהם (סה"כ 4 אזורים, 4 גורמים) ב.תאר דוגמא אחת של פיזור אוכלוסייה ממדינה כלשהי (אין להתייחס לישראל)

2.א. רוב האוכלוסייה במזה"ת אינה מפוזרת באופן שווה על פני המדינה, אלא מרוכזת באזורים מסוימים. בחר שלושה אזורים, שבהם יש ריכוז גבוה של אוכלוסייה והסבר בכל אחד את הגורמים לריכוז האוכלוסייה הגבוה.

ב.במטרה לפזר את האוכלוסייה מבצעות המדינות במזה"ת מפעלי פתוח שונים. תאר מפעל פתוח אחד באחת המדינות והערך את הצלחתו.

החברה המוסלמית נמצאת בתהליך של שינוי. היא עוברת ממצב של חברה מסורתית לחברה מודרנית ומתועשת.

מאפיינים של חברה מסורתית ומודרנית

חברה מסורתית	חברה מודרנית
חברה דתית, מקום מרכזי לקשרי משפחה.	חברה חילונית, המבנה המשפחתי רופף בד"כ.
תושבים רבים גרים בכפרים. ישנם מספר ערי ענק. הערים בעלי מאפיינים של "עיר-כפר". ישנה תופעה של הגירה לערים בניסיון לחפש פרנסה.	רוב התושבים גרים בערים. ישנו מדרג עירוני מאוזן (ערים גדולות, בינוניות, קטנות וכפרים).
הפרנסה העיקרית מחקלאות.	שירותים, תעשייה ומסחר
רשת תחבורה לא מפותחת	תחבורה יבשתית, ימית ואווירית מפותחת, המהווה בסיס לכלכלה המודרנית.
איכות חיים נמוכה (שירותי בריאות, חינוך, רווחה בסיסיים)	שירותים ברמה גבוהה.
ריבוי אוכלוסין גבוה	ריבוי אוכלוסין מאוזן (אחוז הריבוי הטבעי מעט מעל 0%).

מגמות בהתפתחות הכפר הערבי

התפתחות הכפר המוסלמי בעידן המודרני

הכפר הקטן החל להתפרס לעבר מדרונותיו ושדותיו בפיזור רב (מעבר מהגלעין לשוליים). החלה המרת שטח חקלאי לשטח לבניה. (בד"כ משפחות עשירות יצאו אל

שולי הכפרים ובנו בתים חדישים ומודרניים על קרקע חקלאית שבבעלותן. התוצאה: התרחבות השטח הבנוי לאורך סמטאות צרות ועקלקלות. הבניה מרוכזת וצפופה ללא סדר מרחבי כלשהו, כוללת גם עסקים קטנים, גינות ואף חלקות קטנות מעובדות או מכלאות צאן ובקר.

התפשטות הכפרים יצרה לעיתים רצף יישובי, למעשה יצרה אגדי ישובים (כאזור נצרת למשל). חלק מהכפרים הפכו לערים או לכפרים מרכזיים המשרתים את הכפרים הקטנים בסביבתם. הגרעין המקורי של הכפר התפתח בהדרגה למרכז מלאכה ושירותים (מוסכים, בנקים, מרפאות, חנויות ועוד). רבים מבין הכפריים עוזבים את העבודה בכפר ופונים לעבוד בערים. אולם, עדיין גרים בכפר כלומר – יוממים. כך הכפר ממשיך לגדול ולגדול עד שמגיע למימדים של 10,000 ויותר.

שינויים בתחום החקלאי: רוב הכפרים במזה"ת מתפרנסים מחקלאות פרימיטיבית. במדינות כמו ירדן ישראל בערב הסעודית ובטורקיה אפשר למצוא כפרים המתפרנסים מחקלאות מודרנית (מכונות, דישון, השקיה ממוחשבת, והדברה). לאחרונה החל להסתמן תהליך של תיעוש בכפר הערבי.

הסיבות להתפתחות היישובית בכפרים במזה"ת

ריבוי טבעי גבוה והארכת תוחלת החיים יצרו ביקוש ליחידות דיור נוספות (גרם להתרחבות הכפרים).

העלייה ברמת ההכנסה והחיים – יצרה ביקוש לפיתוח שירותים חברתיים, חינוכיים, תרבותיים ותחבורתיים בכפרים (לדוגמה, העלייה במספר המכוניות בכפרים גרמה לפיתוח תשתיות התחבורה בכפרים). עליה ברמת ההשכלה והתפתחות מנהיגות חדשה בכפרים – המנהיגות החדשה דרשה מהממשלה השקעת משאבים ופיתוח הכפרים. הגידול הדמוגרפי יצר מחסור באדמות חקלאיות דבר שגרם לנטישת החקלאות ופניה למסחר ושירותים.

הגירה ועיור במזה"ת

תהליך העיור במזה"ת

1. תהליך העיור החל בעולם המפותח בסביבות שנת 1800 כתהליך מקביל למהפכה התעשייתית. התהליך היה איטי ומדורג. אחוז האוכלוסייה העירונית בכל המדינות המפותחות הוא מעל – 80%. תהליך העיור הסתיים.
  2. במזרח התיכון תהליך העיור התחיל בסביבות שנת 1950 והוא עדיין בעיצומו, המהפכה התעשייתית הגיעה באיחור של כ-100-150 שנה, וההגירה מהכפר לעיר היא תופעה חדשה יחסית.
  3. קיימים הבדלים ברמת העיור בין המדינות השונות במזה"ת. הגורם העיקרי לגידול הערים ובעיקר העיר הגדולה, שהיא לרוב גם עיר הבירה, הוא ההגירה הפנימית מהכפרים לעיר. גם הריבוי הטבעי הגבוה תורם לגידול האוכלוסייה העירונית, כיוון שרוב המהגרים הם צעירים והנשים בשנות הפריור.
- סיבה נוספת לגידול הערים היא – בליעת הכפרים החקלאיים תוך כדי התפשטות העיר.

גידול באחוזי העיור

ככל שאחוז העיור גבוה יותר כך המדינה מפותחת יותר. על מה נתון זה מלמד? על רמת חיים, על תשתיות, מסחר ושירותים יותר מפותחים, על אוריינות ברמה גבוהה יותר, כי התעסוקה בעיר אינה חקלאית ולכן מצריכה השכלה.

אוכלוסייה עירונית בארצות המזרח התיכון (באחוזים מכלל האוכלוסייה)					
שנה	1950	1970	1998	2006	2020 (תחזית)
מצרים	32	40	42	43	47
ירדן	35	46	73	82	82
סוריה	31	44	53	50	54
לבנון	23	41	86	87	91
עיראק	35	47	68	68	69
סעודיה	16	24	81	86	92
כווית	59	65	93	96	97
תימן	6	15	23	26	35
תורכיה	21	41	62	67	74
איראן	27	41	60	68	76
ישראל	65	80	91	92	93
קפריסין	-	-	68	69	73
עומן	2	-	72	79	84
קטר	63	75	92	92	96
איחוד הנסיכויות	25	-	85	85	88
מדינות בהיקף המזרח התיכון					
לוב	18	30	83	87	90
סודן	-	13	31	41	53
תוניסיה	30	40	60	64	70
אלג'יריה	-	-	50	60	68
מרוקו	26	33	52	59	67

- אין נתונים

מקורות: משרד וושינגטון לדמוגרפיה 2006: המשרד של ארצות הברית לדמוגרפיה 2006

הגירה

הגירה היא תנועת אנשים ממקום למקום בתוך המדינה, או ממדינה למדינה. הגירה פנימית היא מעבר מאזור לאזור בתוך המדינה, לרוב מהכפרים לערים. הגירה חיצונית היא מעבר ממדינה למדינה. לרוב ממדינות עניות לעשירות, וממדינות מתפתחות למפותחות.

גורמי הדחיפה לעזיבת הכפרים

א. חיפוש אחר עבודה. בכפר האוכלוסייה מצויה במעגל העוני. השטח החקלאי לנפש מצטמצם, האדמות החקלאיות הקטנות אינן מספיקות לקיום בסיסי. האוכלוסייה החקלאית חיה בעוני וברמת חיים נמוכה.
ב. בכפרים רמת שירותים נמוכה, חוסר בשירותי חינוך ובריאות, חוסר היגיינה, מחלות. אין לכפרים מה להציע.
ג. הכפר מסורתי ודתי יותר, האוכלוסייה הצעירה מעוניינת להתנתק מהחברה המסורתית חמולתית, חלקה משכילה יותר מהוריה ואינה מעוניינת לעסוק בחקלאות קיום.

גורמי משיכה של העיר הגדולה

א. העיר מציעה הזדמנויות מבחינת תעסוקה, ומקור פרנסה, המהגרים רוצים לשפר את רמת החיים.
ב. העיר מציעה חיי תרבות, בילוי, יותר חילוניות.
ג. בעיר יש תשתיות ושירותים ברמה גבוהה יותר.
ד. העיר מציעה תקווה שאין בכפרים.

הגירה חיצונית

בהגירה החיצונית מבחינים בין הגירה מרצון לבין הגירה מאולצת
1. בריחת מוחות- הגירה של משכילים ואנשי מקצוע, שמהגרים מהמזרח"ת למדינות המערב (אל אירופה וארה"ב) למדינות מפותחות ועשירות יותר. בד"כ לא חוזרים אל מולדתם. תופעה זו מכונה "בריחת מוחות" - אלה אנשים שמדינתם השקיעה בחינוכם ובהכשרתם וכשהם מהגרים, המדינה מפסידה את ההשקעה שהשקיעה בהם ומפסידה את תרומתם.

2. כוח אדם זול ומשכיל- הגירה המונית של פועלים ואנשי מקצוע מסוריה, מלבנון, ממצרים, מתימן, מטורקיה ומסודן אל מדינות הנפט במפרץ הפרסי - 4 מיליון מצריים מתגוררים בארצות המפרץ הפרסי ובלוב. עובדים אלו שולחים את משכורתיהם אל משפחותיהם שנשארו במדינות שאותן הם עזבו. חסרונות לארצות המוצא - ההגירה הזו מרוקנת את ארצות המוצא מאנשי מקצוע ומפועלים צעירים במעגל העבודה, ומותירה בהן משפחות המבוססות על נשים ילדים ומבוגרים. חסרונות בארצות היעד - המהגרים מהווים מוקד לזעזועים חברתיים, הגדלה משמעותית של אחוז הזרים מתוך כלל תושבי המדינה ולכן הטלת מגבלות על הזרים (שלילת אזרחות ושלילת זכויות כלכליות ופוליטיות, איסור אחזקת נכסים וחוסר זכאות לשירותי רווחה).

3. הגירה מרצון של עובדי כפיים המהווים כוח אדם זול ממדינות עניות למדינות עשירות ומפותחות הזקוקות לכוח אדם זול - לדוגמה הגירה של מיליוני טורקים אל גרמניה. חלק מהמהגרים שבים לאחר תקופה מסוימת

אל מולדתם. היתרון לארצות המוצא - המהגרים שולחים כסף הביתה, המהגרים שבים אל מולדתם עם הון, ידע ומיומנויות שרכשו במדינות המפותחות ועשויים לתרום למדינתם. חסרונות בארצות המוצא - יצירת מתח וקינאה בין שכנים שמצבם השתפר בשל ההגירה והחזרה לבין כאלה שלא היגרו ומצבם הכלכלי נשאר גרוע. חיסרון בארצות היעד - שנאת זרים, העובדים הזרים תופסים מקומות עבודה של מקומיים ומגדילים את האבטלה של מקומיים (למרות שהמהגרים עובדים בעבודות "שחורות" שהמקומיים לא מוכנים לעבוד בהן - ניקיון, בנייה, עבודות תשתית וכו'). בארצות היעד מתפתחת שנאת זרים כמו (בגרמניה שנאת מהגרים טורקים, בצרפת שנאת מהגרים אלג'יראים) יצירת מעמד חברתי-דתי-תרבותי שונה מאד המנוגד לתרבות המקומית. התרבות והדת המוסלמית מנוגדות לחלוטין לדת הנוצרית בכלל ולתרבות האירופית (והאמריקאית) בפרט. כתוצאה מכך - נוצר מתח חברתי-דתי-תרבותי בין המהגרים לבין תושבי המקום. מתח זה עלול לגרום להתפרצויות אלימות מאד בין הקבוצות השונות. לדוגמה: בגרמניה בין התורכים לבין הגרמנים (בעיקר אלה שחיפשו עבודה ברמת הבסיס כאשר נוצרה בעיה כלכלית) התפתחו גילויי אלימות קשים. בצרפת המאבק על הרעלה בבתי ספר, בשוויץ המאבק על אי בניית מינרטים למסגדים.

הגירה מואלצת

הגירה בה אוכלוסייה נאלצת לעזוב את ביתה בשל: מלחמות וסכסוכים, גירוש, אסונות טבע.

דוגמאות להגירה מואלצת

1. בשנת 1920 גורשו כ- 1.5 מיליון יוונים נוצריים מטורקיה, ובתמורה קיבלה טורקיה כחצי מיליון מוסלמים מיוון.
2. ארמנים רבים עזבו את טורקיה במלחמת העולם הראשונה. טבח בארמנים.
3. בריחתם של כ- 600.000-700.000 ערבים אל ירדן, סוריה, יהודה ושומרון במהלך מלחמת העצמאות- יצירת הישות והבעיה הפלשתינית.
4. הכורדים הם מיעוט נטול מדינה עצמאית והם מפוזרים בין טורקיה, איראן, עיראק וסוריה. הם נרדפים ומגורשים ממדינה אחת לשנייה.
5. בריחתם ועזיבתם של 2 מיליון תושבים נוצרים מלבנון במהלך מלחמת האזרחים ב 1975 בשל ריבוי פעולות הטרור, חוסר יציבות פוליטית במדינה, טרור, ומלחמה עם ישראל ב 1982 (מלחמת לבנון).
6. אסונות טבע, כמו בצורת ממושכת ותהליכי מידבור הגורמים להגירה מאולצת כמו מסודן ומאתיופיה (כולל מלחמת אזרחים ובין שבטים).

הגירה סיבובית- נדידתם של הבדואיים במעגלי נדידה

ניסיונות הממשלות לעודד הגירה פנימית לאזורי פיתוח חדשים במסגרת

מדיניות פיזור אוכלוסייה - הגירה שנועדה להפחית את הצפיפות הרבה ולהוריד את הלחץ על תשתיות. להלן מספר דוגמאות:

במצרים - פיתוח ערי תעלת סואץ (פורט סעיד, סואץ, איסמאעיליה) הקמת ערים חדשות במרחק של 30 - 70 ק"מ מקהיר ("סאדאת", "רמאדן", "שישה באוקטובר") פיתוח נאות המדבר ממערב לנילוס (תוכנית "העמק החדש") ותוכנית להעביר מים מהנילוס באמצעות תעלת טושקה.

בסוריה - פיתוח עמק נהר הפרת בצפון מזרח המדינה ע"י הקמת סכר טבקה - הרחבת שטחי החקלאות המושקים, פיתוח תעשייתי בעזרת החשמל הזול והרב המופק מהסכר.

בטורקיה - פרויקט מדמ"א (מפעל דרום מזרח אנטוליה) - הקמת סכרים על נהר הפרת (סכר קבן, סכר קירקיה וסכר אתאטורק) כדי להפיק חשמל ולפתח את החקלאות, לחקלאות מודרנית ליצוא ומסחר, להפוך לאסם התבואה של אירופה. פיתוח תעשייה וכלכלה בדרום מזרח טורקיה, שיביא להעלאת רמת החיים של האוכלוסייה החקלאית, כמו כן לקדם מבחינה חברתית וכלכלית את האוכלוסייה הכורדית באזור המלאה במרירות ועוינות כלפי השלטונות. (אתאטורק מנהיג טורקיה המודרנית העביר את עיר הבירה מאיסטנבול לאנקרה שבמרכז המדינה כדי לאכלס את מרכז טורקיה שהיה דל בתושבים ולהפחית את לחץ האוכלוסייה מאיסטנבול).

למרות הניסיונות הנ"ל של מדינות המזה"ת, ברוב המקרים הניסיונות נכשלים ועדיין רוב התושבים מעדיפים את הגלעין ואת הערים המרכזיות והגדולות, ואינם נמשכים אל אזורי הפיתוח החדשים!!

תוצאות ההגירה במקומות המוצא

- "בריחת מוחות" מדינות האם מאבדות כוח אדם טוב שיכול היה לתרום לפיתוחן.
- צמצום האבטלה.
- העלאת התל"ג - הודות לכסף הזר המוזרם לבנקים, ממשכורות העובדים בחו"ל.
- עובדים החוזרים למדינתם הופכים לכוח עבודה מיומן.
- העובדים החוזרים הופכים למקור תסיסה חברתית-כלכלי-מדיני ולעתים גם דתי, כתוצאה מההשפעות שספגו במדינות ההגירה.

תוצאות ההגירה במדינות היעד

- העובדים הזרים מהווים כוח עבודה טוב וזול
- העובדים נטולי זכויות סוציאליות, אזרחיות, או הטבות
- שהותם של המהגרים הזרים מוגבלת בזמן.
- חיים בתנאים של צפיפות דלות ועוני, יוצרים מעין גטו בשכונות ירודות של הערים.
- מהווים מקור לשנאה וגזענות.

1.א. ציין שלושה כיווני הגירה שונים במזרח התיכון (בתוכו ומחוצה לו).
בכל כיוון הגירה ציין את אזורי המוצא והיעד,
ב. תאר שלוש תוצאות שונות של תנועות ההגירה שציינת באזורי המוצא והיעד. התייחס להשפעות כלכליות, חברתיות, יישוביות

2.א. הסבר את המושגים "הגירה פנימית" ו"הגירה חיצונית".

ב.בחר באחד מסוגי ההגירה במזה"ת והסבר שני גורמים להגירה. הדגם את תשובתך מאחת המדינות

5.א. הסבירו את ההבדל המרכזי בין תהליכי נדידה לתהליכי הגירה במזרח התיכון.
ב. אילו שינויים התרחשו בתפרוסת האוכלוסייה באזור בעקבות תהליכי ההגירה?

3. הגירה במזה"ת

- א. מהו הכיוון העיקרי של ההגירה הפנימית (בתוך המדינות) במדינות המזה"ת? הדגם ממדינה אחת.
- ב. הסבר שלוש בעיות שגורמת ההגירה הפנימית במדינות המזה"ת.
- ג. תאר ניסיון אחד של ממשלה במזה"ת לבלום את המגמות של ההגירה הפנימית.

4.הגירה חיצונית

- א.הסבר שני גורמי דחיפה ושני גורמי משיכה המשפיעים על ההגירה החיצונית במזרח התיכון.
- ב.הסבר את תופעת "בריחת המוחות" במזרח התיכון, והסבר שתי השפעות שלה על מדינות המוצא.

הגירה המונית של כפריים אל העיר, זרזו את הבניה המתוכננת והלא מתוכננת בערים ובכך גרמה לגידול הערים לממדים של "ערי ענק" (=ערי ראשה).

היווצרות עיר הראשה – העיר הענקית

עיר ראשה = מבחינת הגדרה זוהי העיר הגדולה ביותר באוכלוסייתה במדינה והיא גדולה לפחות פי 2 (כפול) מהעיר שבאה אחריה. למשל במצרים מס' התושבים בקהיר הוא 18 מיליון ובעיר הבאה אחריה מבחינת גודל האוכלוסייה (אלכסנדריה) גרים 5 מיליון תושבים. קהיר היא עיר ראשה מפני שהיא גדולה מאלכסנדריה פי 3.5 במזרח התיכון קיימת תופעה של צמיחת ערי ענק (בד"כ ערי הבירה). נוצר מצב שבכל מדינה ישנן עיר אחת או שתיים ענקיות ושאר הערים הן קטנות יחסית, כלומר נוצר מדרג עירוני בלתי מאוזן (דבר שאינו טוב. נסו לשער מדוע?). ערי הראשה הגדולות ביותר במזה"ת הן: קהיר, בגדד, טהרן ואיסטנבול.

זהו דגם של עיר ראשה הקרוי גם דגם חסר, מדרג לא תקין

מדרג עירוני לא תקין – עיר ראשה

כמו כן ברוב המקרים עיר הראשה מאכלסת לפחות 20% מאוכלוסיית המדינה. מאפייני עיר הראשה.

אין גבולות מוניציפליים ברורים- במדינות מפותחות ומתוכננות לכל עיר יש גבולות ברורים והעיר אינה מתפתחת מעבר להם. בעיר ראשה בשל קצב המהגרים הגדול, המתיישבים בכל מקום ריק, בעיקר בשולי הערים, וגורמים לגידול פיזי של שטח העיר מעבר לגבולותיה.

שכונות עוני- המהגרים המגיעים מהכפרים הם עניים, אין ביכולתם לקנות דירות. הקצב האדיר של ההגירה אינו מאפשר למדינה לעמוד בקצב בניית הבתים. התוצאה: שכונות עוני, שכונות פלישה לא חוקיות, הקמות בכל מקום ריק, בשולי העיר, ובאזורים גרועים לבניה.

חומרי הבניה הם חומרים מקומיים: טיט, קרטונים, ענפי דקל, קש וכל מה שיש בסביבה בחינם. צריך לזכור שהאקלים הוא מדברי ברוב הערים, ולכן

ניתן להסתדר בחומרי בניה אלו. החושות נבנות ללא תשתיות: אין מים זורמים, ביוב, חשמל, מערכות סניטאריות. השכונות נקראות "סרטן עירוני" הממשלות עומדות חסרות אונים מול הנהירה מהכפרים לערים הגדולות, ונאלצות עם השנים להפוך את השכונות לחוקיות. במצרים מצאו פתרונות יצירתיים: 3 מליון חיים על הגגות השטוחים בבניינים בקהיר. 3 מליון השתכנו ב"עיר המתים" העתיקה והם גרים היום בחדרי המתים. מחסור במגורים שכונות עוני "קגיה קונדו" באנקרה שבטורקיה שהוקמו תוך לילה ללא שירותי תשתית וללא תכנון עירוני.

בליעת כפרים חקלאיים - תוך כדי הגידול של שטח העיר, היא משתלטת על שטחים חקלאיים סביבה, כך מוצאים עצמם כפרים שלמים שהם מוקפים בשכונות עוני, ובנייני מגורים. לתופעה קוראים: "עיר כפר" - זוהי אוכלוסיה כפרית חקלאית שפתאום נמצאת יחד עם השטחים החקלאיים שלה בתוך העיר, וממשיכה לנהל חיים כפריים.

ערבוב שימושי קרקע - בערים מפותחות יש תכנון, לכל שימוש קרקע מקום משלו. מגורים, מסחר, תעשייה, כאשר אין תכנון, וכל השימושים מתערבבים, כולם סובלים. אף שימוש קרקע לא מתפתח כראוי, והוא מפריע להתפתחות של שאר השימושים. בעיר ראשה הגדלה במהירות ללא תכנון, קיים ערבוב שימושי קרקע המפריע לאוכלוסיה ולהתפתחות העיר.

לדוגמא: מגורים משתדלים להתרחק מתעשייה שמלכלכת, מזהמת, מרעישה. הם זקוקים לחנייה, לאזור משחקים, ירק וגנים, שירותי חינוך בריאות ומרכז קניות. בעיות אקולוגיות - כל הערים הגדולות סובלות ממפגעים כמו: זיהום אויר, לכלוך, רעש. ערי ראשה סובלות הרבה יותר, כיוון שהנושא אינו מטופל כי נושא איכות הסביבה הוא "בעיה של עשירים" לערים אין כסף לטפל בבעיות קשות של רעב, מגורים, תעסוקה, אז מה פתאום שיטפלו בבעיות איכות סביבה? לכל הערים גם סובלות מזיהומי מים, ממחלות, ביוב שזורם ברחובות, צפיפות, רעש ולכלוך. ירידה מתמדת ברמת החיים.

פערים - בכל עיר ישנם פערים ברמת השכונות. בעיר ראשה הפערים אדירים. ישנם שכונות מודרניות, שיש בהם הכול אלו אזורי "חלון הראוה" של העיר. שכונות אלו הן במיעוט. רוב העיר בנויה משכונות עוני מסכנות, ללא רמת שירותים נאותה. תעסוקה - האוכלוסייה המהגרת מגיעה לעיר ונתקלת בקשיים בהשגת עבודה בשל מספר סיבות: המדינה אינה מסוגלת ליצור מקומות עבודה ולעמוד בקצב ההגירה. המהגרים ברמת השכלה נמוכה, ולכן אין מקומות עבודה שיכולים לקלטם. הם הגיעו מעיסוק חקלאי, בעיר רוב הכלכלה היא: תעשייה מסחר ושירותים. מתחילה להתפתח כלכלה שחורה, בלתי פורמאלית "כלכלת בזאר" / כלכלת שוק.

קיים קשר הדוק והכרחי בין המגזר הפורמאלי, החוקי, המקבל תנאים מסודרים, מדווח. לבין המגזר הבלתי פורמאלי שאינו מדווח, אינו מסודר, לעיתים אינו חוקי, ופליילי. תעסוקת הבזאר מתפתחת במהירות, משתמשת בחומרים שניתן למחזר, בתנאי עבודה גרועים, מספקת עבודה מהירה ללא בירוקרטיה. על פי דיווחי המדינה אחוזי האבטלה בערים גבוהים מאוד כמו בקהיר: 45% מכוח העבודה בעיר. כמובן שנתון זה אינו נכון, זהו האחוז שעובד בתעסוקה לא פורמאלית, לא מדווחת, לא רשמית, מזדמנת.

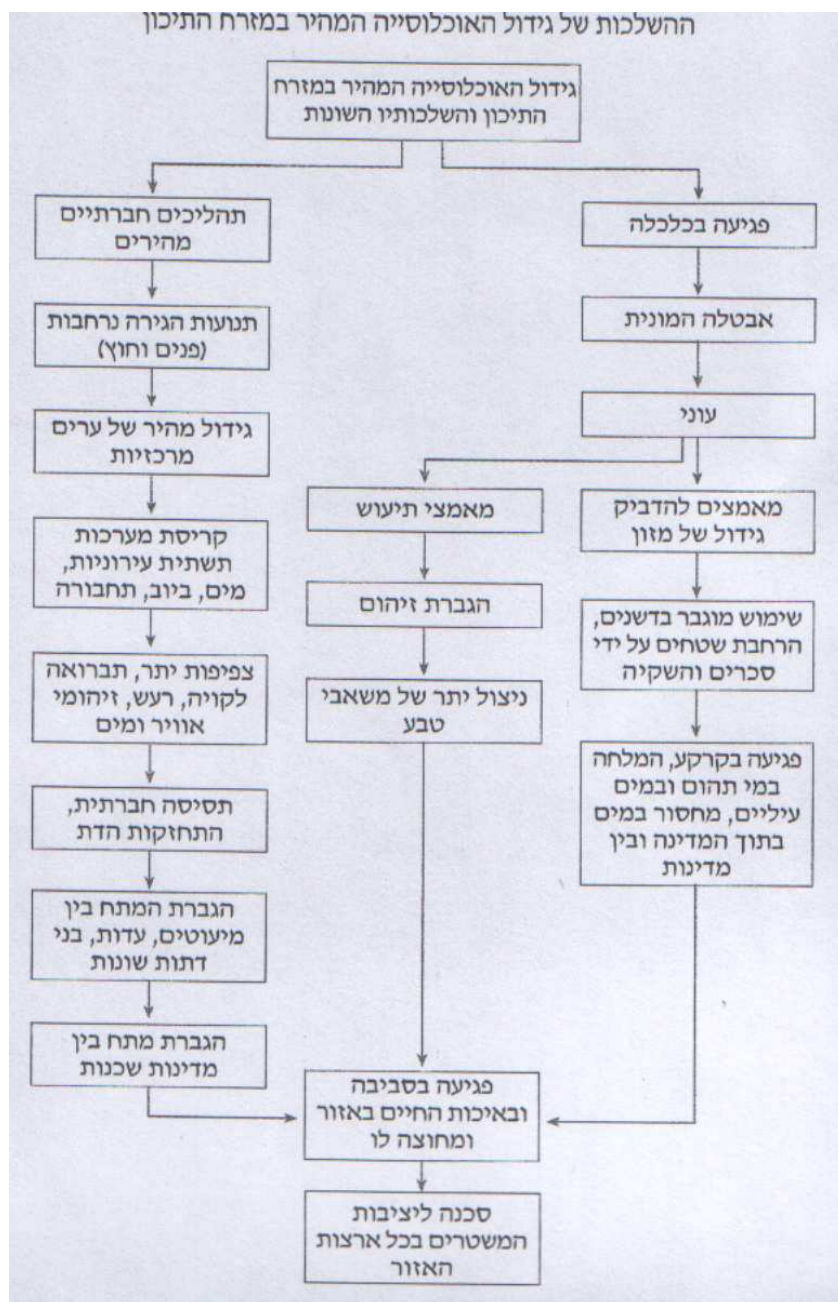
קריסת מערכות - קושי לספק שירותים עירוניים בסיסיים כמו חינוך, בריאות, חשמל, ביוב ומים נקיים. בעיות של אלימות, פשע, זנות, מתח ואי שקט חברתי ופוליטי, המהווה סכנה למשטרים.

שם המדינה	העיר הגדולה	העיר השנייה בגודלה
מצרים	קהיר - 18 מיליון	אלכסנדריה - 5 מיליון
אירן	טהרן - 7 מיליון	משהד - 2 מיליון

כל הזכויות שמורות לחברה למתנסי"ם

עירק	בגדד- 5 מיליון	בסרה- חצי מיליון
סוריה	דמשק- 1.7 מיליון	חלב- 1.8 מיליון
תימן	צנעה- 1.5 מיליון	עדן- חצי מיליון
ירדן	רבת עמון-1.5 מיליון	זרקא- חצי מיליון

- איזה מדרג עיור עולה מהנתונים שבטבלה?
- מהו מעגל העוני העירוני? כיצד יכולות ממשלות לצמצם ולהקטין את התופעה?

כל הזכויות שמורות לחברה למתנסי"ם

תרגול מושגים מתחום הגירה, התיישבות ועיוור

1. ככל שאחוז העיוור גבוה יותר כך גבוהה יותר רמת פיתוח המדינה נכון/לא נכון. הנימוק הוא _____

2. מעגל העוני מתחיל תמיד בשל _____ ובשל _____

3. את המעגל יכולה לפרוץ רק השקעות ויוזמות ממשלתית כן/לא

4. הגירה חיצונית היא מעבר ממדינות עניות למדינות עשירות נכון/לא נכון

5. הסיבה העיקרית להגירה היא רדיפות ומלחמות נכון/לא נכון

6. הגירה פנימית היא מעבר ממקום למקום בתוך המדינה כן/לא נכון

7. גורמי דחיפה להגירה הם: _____

8. גורמי משיכה להגירה הם: _____

9. הגדרת עיר ראשה _____

10. לפניך נתוני אוכלוסייה במדינה מסוימת: העיר הגדולה ביותר – עיר א' בעלת 4 מיליון נפש, העיר אחריה- עיר ב' בעלת 1.5 מיליון נפש ציין מהו המדרג העירוני במדינה זו?

11. הסבר מהי כלכלה שחורה/כלכלת בזאר ומדוע היא נפוצה בערי המזרח התיכון?

12. ציין 3 מאפיינים של עיר ראשה

מדדים כלכליים בארצות המזרח התיכון; השוואה לשתי מדינות אירופיות (2005)									
רמת מינוע – מספר כלי רכב לאלף תושבים (2002)	צריכת חשמל לנפש קילוואט-שעה (2002)	התרומה היחסית של המגזרים השונים לכלכלת המדינה (אחוזים מסך כל התל"ג)			אחוז העובדים במגזרים השונים מתוך כלל העובדים			תל"ג לנפש (דולרים)	מדינה
		שירותים	תעשייה	חקלאות	שירותים	תעשייה	חקלאות		
28	1,287	48.4	36.7	15	51	17	32	4,400	מצרים
50	1,585	66.7	29.9	3.5	82.5	12.5	5	4,800	ירדן
9	1,570	44	31	25	43	27	30	3,500	סוריה
-	2,834	67	21	12	83	23	4	5,100	לבנון
233	6,698	59.5	37.7	2.8	77.2	20.2	2.6	22,200	ישראל
63	1,904	58.5	29.8	11.7	41.2	22.8	35.9	7,900	תורכיה
-	2,075	44.9	43.3	11.8	45	25	30	8,100	איראן
40	1,542	26.1	66.6	7.3	48	22	30	3,400	עיראק
153	6,620	21.9	74.7	3.3	63	25	12	12,900	סעודיה
-	16,544	47.7	52.1	0.5	90	10	0	22,100	כווית
-	14,215	37.5	58.5	4	78	15	7	22,100	איחוד הנסיכויות
-	5,219	37.5	58.5	4	78	15	7	29,100	עומן
25	159	38.8	47.9	13.3	42	4	54	800	תימן
-	560	42.6	35.7	21.7	45	15	40	4,300	מרוקו
516	6,989	70.3	28.6	1.1	63.8	33.4	2.8	29,700	גרמניה
457	8,749	74.0	24.7	1.3	74.2	24.5	1.3	31,800	בלגיה

התעשייה במזה"ת

עד ראשית המאה ה-20 כמעט ולא התקיימה במזה"ת תעשייה. ניתן לדבר בעיקר על תעשייה מסורתית ומלאכה עתירת ידיים עובדות, ללא כלי עבודה מודרניים. מרבית המדינות החלו לעבור את תהליך התיעוש משנות ה-40. המדינות הראשונות היו: מצרים, עיראק ותורכיה. מדינות אלה היו גם הראשונות לקבלת עצמאותן באזור. השליטה הקולוניאליסטית של בריטניה ומעט של צרפת, החלו את תהליך התיעוש באזור על כל מגוון השפעותיו.

תהליך התיעוש באזורנו החל מאוחר וזאת כתוצאה ממספר גורמים:
1. שלטון קולוניאלי ממושך (תורכיה ובריטניה) שלא עודדו את התפתחותו של האזור.

2. שוק צרכנים גדול אך עני.

3. מחסור בכוח אדם משכיל ומיומן.

4. מחסור בהשקעות הון.

5. מחסור בתשתיות כבישים, תחנות כוח, נמלים מערכות תחבורה והובלה, תשתיות פיננסיות כגון בנקים ושירותים שנזקקת להם התעשייה.

גורמים אלה מהווים גם כיום במדינות השונות יעדים לשיפור ולפיתוח כדי לעודד את תהליך התיעוש שחשיבותו כל כך רבה למדינות האזור. מבנה התעשייה במדינות האזור דמה למצבן של מדינות העולם השלישי. מאפייניו היו: א. אחוז נמוך של מועסקים בתעשייה לעומת אחוזים גבוהים של מועסקים בחקלאות. ב. ענפי התעשייה היו בעיקר תעשייה קלה, עתירת עבודה וכוח אדם זול, לא משכיל הכולל גם נשים וילדים, בתחומי מוצרי המזון, טקסטיל והלבשה, בנייה. בהמשך התפתחו תעשיות "סרט נע" העוסקות בהרכבתם של מוצרים. כגון מפעלים להרכבת מכוניות או מוצרי חשמל. תאור זה מתאר שלב ראשון בתעשייה. מדינות האזור שואפות לעבור מהשלב הראשוני של התיעוש לשלבי תיעוש מתקדמים. השלב השני של התיעוש מאופיין בהתפתחותם של ענפי תעשיות מתמחות של חומרי בינים כגון תעשיות כימיות תעשיות של עיבוד פלדה וייצור מכוניות.

השלב השלישי של התיעוש אליו שואפות המדינות מאופיין בהתמחות גדולה יותר המאפשרת ייצורם של מוצרי יסוד כגון מנועים, מכוניות, ותעשיות צבאיות. כיוון נוסף המאפיין את השלב הזה הוא התפתחותם של ענפי התעשייה עתירת הידע והטכנולוגיה.

במהלך מלחמת העולם השנייה עלתה מאוד חשיבותו של המזרח התיכון. זאת בעקבות גילוי הנפט בחלק ממדינות האזור. כמויות נפט אדירות, עלויות שאיבה נמוכות, איכות טובה של הנפט ומיעוט צריכה באזור הביאו להכנסות גבוהות לחלק מהמדינות. כספים אלה הביאו לתהליך מואץ של תיעוש. מדינות האזור בעיקר אלה של חצי האי ערב עברו לשלבים המתקדמים של התיעוש והחלו לקום בהן מפעלים המייצרים פלדה, אלומיניום, תזקיקי נפט, דשנים וכימיקלים לצד מפעלים המייצרים מוצרי צריכה פשוטים כגון מזון, טקסטיל, הלבשה ריהוט וחומרי בנייה. לתהליך תיעוש זה התלוו מאפיינים נוספים כגון: עלייה באחוז המועסקים בתעשייה, עלייה בצריכת האנרגיה במדינה, עלייה בתרומתה של התעשייה לכלל הכנסות המדינה, לעלייה ברמת החיים ולעלייה בתל"ג. (תוצר לאומי גולמי. מדד המבטא את ההכנסה הממוצעת לנפש במדינה בדולרים).

ניתן לומר שבתחום התיעוש מתרחשים תהליכי שינוי מהירים שאחראים להשפעות נוספות בתחומי הכלכלה, המסחר, התחבורה, התשתיות. כמו כן באים לידי ביטוי כתוצאה מתיעוש המהיר גם תהליכים חברתיים. לדוגמא: עלייה ברמת ההשכלה, השכלת נשים, כניסתם של עובדים זרים רבים. שינויים בתחום תפוסת האוכלוסייה קשורים גם הם לתהליך התיעוש שעוברות מדינות האזור.

מיקומן של התעשיות

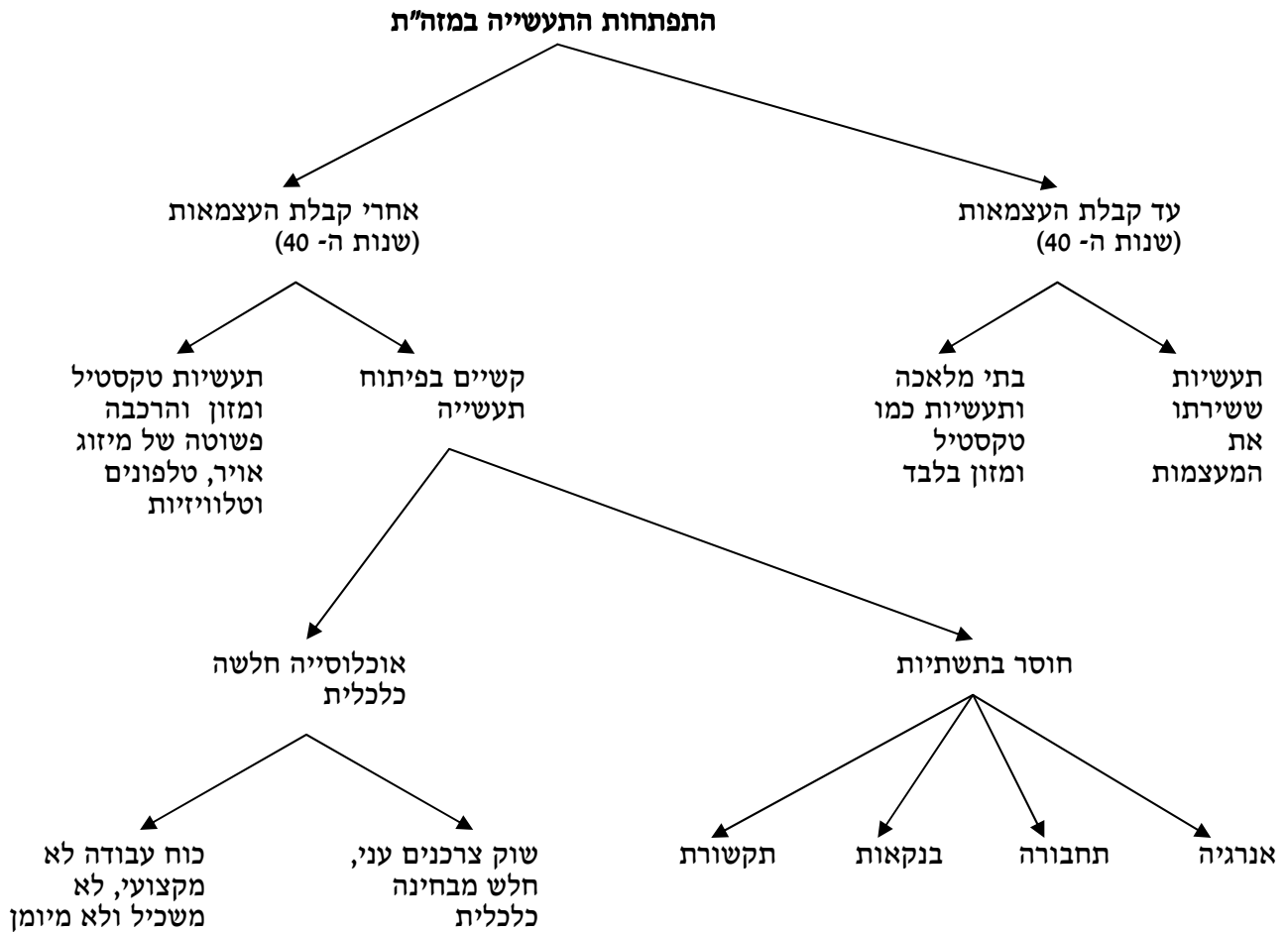
התעשיות הקלות של מוצרי הצריכה נוטות להתמקם בערים הגדולות. מפעלים אלה נזקקים לשוק צרכנים גדול ולהרבה ידיים עובדות. לכן בערים כמו איסטנבול ואנקרה בתורכיה, קהיר ואלכסנדריה במצרים, דמשק וחלב בסוריה, בגדד בעיראק וערי המפרץ הפרסי נמצא מפעלים רבים המעסיקים עובדי תעשייה.

התעשיות הכבדות נוטות להתמקם בסמוך לחומרי הגלם, למקורות האנרגיה ולנמלים. זאת כדי לחסוך כסף וזמן בהובלה של חומרי הגלם ושל אנרגיה. הקרבה לנמלים מאפשרת יבוא ויצוא נוחים וזמינים. לפיכך נראה את התפתחותה של העיר אסואן במצרים בסמוך לסכר אסואן, התפתחותה של התעשייה הכבדה בעיר אלכסנדריה משום היותה עיר נמל. התפתחותם של מפעלי תעשייה כבדה בסמוך לאזורי הנפט בחצי האי ערב כגון כוויט-סיטי וינבוע בערב הסעודית.

באזורים החקלאיים של המזרח התיכון התפתחו מפעלי תעשייה שמעבדים את חומרי הגלם שמקורם בחי ובצומח. כגון מפעלים לזיקוק סוכר שממוקמים בדלתא במצרים בסמוך לשדות קנה הסוכר, טחנות קמח באזורי החיטה של צפון סוריה (העיר חאלב) ומפעלי עיבוד הכותנה בדלתא במצרי

אזורי התעשייה במזה"ת יוצרים דגם פיזור של "איים" כשהריכוז הוא סביב הערים. דגם זה שונה מהדגם המאפיין מדינות מפותחות בהן התעשייה מתפרסת על פני מרחבי המדינה.

מיקום התעשיות

דגם תפישת התעשיות מתאפיין בצורת "איים" סביב הערים הגדולות עובדה היוצרת קיטוב בין העורף החקלאי הנכשל לגלעין העירוני המפותח יותר. בישראל ובמדינות המפותחות התעשיות מרוכזות וצפופות ונמצאות ברצף.

תעשייה קלה - טקסטיל ומזון והרכבת טלוויזיות - ליד ריכוזי אוכלוסייה - ערים גדולות ובעיקר ערי בירה.

תעשייה כבדה - תלויה בחומרי גלם - קירבה לנמלים או לאזורי המחצבים ומקורות אנרגיה. לדוגמא: אלכסנדריה - עיר נמל במצרים ובאסואן במצרים ליד סכר אסואן ועמאן בירדן, איסטנבול בתורכיה.

תעשייה קלה של מזון וטקסטיל - במרכזי אזורי חקלאיים, לדוגמא: דיר-א-זור בסוריה (טקסטיל) וטנטה במצרים.

תעשייה פטרוכימית - בקרבת בתי הזיקוק במדינות הנפט, במפרץ חיפה וכו'.

מדדים כלכליים בארצות המזרח התיכון; השוואה לשתי מדינות אירופיות (2005)

רמת מינוע – מספר כלי רכב לאלף תושבים (2002)	צריכת חשמל לנפש קילוואט-שעה (2002)	התרומה היחסית של המגזרים השונים לכלכלת המדינה (אחוזים מסך כל התל"ג)			אחוז העובדים במגזרים השונים מתוך כלל העובדים			תל"ג לנפש (דולרים)	מדינה
		שירותים	תעשייה	חקלאות	שירותים	תעשייה	חקלאות		
28	1,287	48.4	36.7	15	51	17	32	4,400	מצרים
50	1,585	66.7	29.9	3.5	82.5	12.5	5	4,800	ירדן
9	1,570	44	31	25	43	27	30	3,500	סוריה
-	2,834	67	21	12	83	23	4	5,100	לבנון
233	6,698	59.5	37.7	2.8	77.2	20.2	2.6	22,200	ישראל
63	1,904	58.5	29.8	11.7	41.2	22.8	35.9	7,900	תורכיה
-	2,075	44.9	43.3	11.8	45	25	30	8,100	איראן
40	1,542	26.1	66.6	7.3	48	22	30	3,400	עיראק
153	6,620	21.9	74.7	3.3	63	25	12	12,900	סעודיה
-	16,544	47.7	52.1	0.5	90	10	0	22,100	כווית
-	14,215	37.5	58.5	4	78	15	7	22,100	איחוד הנסיכויות
-	5,219	37.5	58.5	4	78	15	7	29,100	עומן
25	159	38.8	47.9	13.3	42	4	54	800	תימן
-	560	42.6	35.7	21.7	45	15	40	4,300	מרוקו
516	6,989	70.3	28.6	1.1	63.8	33.4	2.8	29,700	גרמניה
457	8,749	74.0	24.7	1.3	74.2	24.5	1.3	31,800	בלגיה

מקורות: CIA; הבנק העולמי; האו"ם

התעשייה במזרח התיכון

1. ציין והסבר שלוש בעיות המקשות על פיתוח תעשייה במזרח התיכון
  - היעדר כוח אדם מיומן – לעומת העולם המערבי שבו החל תהליך התיעוש מסוף המאה ה-18 ושם נצברו ידע ומיומנויות הרי שהמזרח התיכון פיגר ב-150 שנה אחרי אירופה וידע ומיומנויות לא נצברו.
  - רמת השכלה נמוכה – רמת ההשכלה הממוצעת במזרח התיכון היא נמוכה. במצרים למשל זכו רק 17% להשכלה על-תיכונית. היקף הבערות (אי ידיעת קרוא וכתוב) בעיקר בקרב הנשים הוא גבוה, ישנו מיעוט במכוני פיתוח ומחקר, רמת המחשוב היא נמוכה ולכן ההתמקדות היא בתעשיות פשוטות שלא דורשות ידע רב (מזון, ביגוד) ושמתאימות לשוק המקומי.
  - היעדר הון להשקיע בפיתוח תעשיות מתקדמות, והיעדר הון לצרוך מוצרים מתעשיות מתקדמות, היעדר הון לתפקוד יעיל של התעשייה, כמו השקעות בתחבורה, אנרגיה, בנקאות, תקשורת ושירותים אחרים.
  - היעדר מקורות אנרגיה בחלק מן המדינות שאינן מדינות נפט, היעדר תשתיות תחבורה ותשתיות פיננסיות, והיעדר שוק למוצרי איכות.
2. הצג שני ענפי כלכלה המאפיינים את המזרח התיכון, מהי תפישתם, התעשיות המאפיינות את המזרח התיכון הן בעיקר תעשיות קלות – מזון, טקסטיל, עור, מתכת, דפוס, תעשיות המעבדות מזון במדינות הנפט - תעשיות פטרוכימיות תפישת התעשיות:

- תעשיות קלות בד"כ מרוכזות בערים הגדולות, במרכזי האוכלוסייה המשמשים שוק למוצרים התעשייתיים.
- תעשיות המעבדות מזון מצויות באזורים חקלאיים, למשל בעמקי הנילוס והפרת, בדלתא של מצריים, כי אלו הם האזורים החקלאיים המשמשים חומרי הגלם לתעשיית המזון. (סוכר, כותנה וחיטה)
- תעשיות פטרוכימיות – באזורי נפט ובתי זיקוק, כמו באזור המפרץ הפרסי, כי שם מפיקים את הנפט שהוא חומר הגלם בייצור התעשייה בפטרוכימית.

27. לפניך היגדים/משפטים בתחום התעשייה סמן לצידם נכון/לא נכון והסבר בקצרה את ההיגד.

- א. רוב התעשייה במזרח התיכון היא תעשייה קלה נכון/לא נכון
- ב. אחוז העוסקים בתעשייה במזרח התיכון הוא גבוה מעל 40% נכון/לא נכון
- ג. רוב התעשייה במזרח התיכון מצויה בערים הגדולות וסביבתן נכון/לא נכון
- ד. אחוז היצוא התעשייתי (פרט לנפט) במזרח התיכון גבוה מאוד נכון/לא נכון

מדוע חשוב לפתח תעשיות?

- פיתרון למחסור בכוח אדם – תעשיות דורשות כוח אדם רב.
- שיפור רמת החיים של האוכלוסייה – רווחיות גבוהה יחסית בענפי תעשייה.
- ניצול חומרי גלם מקומיים לפיתוח תעשיות מקומיות. בתי זיקוק ותעשיות פטרוכימיות בארצות בהן נמצאים בארות נפט.
- הכנסת מטבע זר מייצוא מוצרי תעשייה.
- תעשיות מעודדות פיתוח תשתיות ומערכות שירותים – כבישים, מסילות ברזל, תחנות כוח, שירותי בנקים,

תעשיות עתירות טכנולוגיה אינן מפותחות במדינות המזרח התיכון.

התעשייה במזה"ת

- א. מה הם מאפייני התעשייה במזרח-התיכון?
- ב. מנה את הגורמים לנחשלות (פיגור) התעשייה במזה"ת.
- ג. מה הקשר בין רמת השכלה נמוכה במזה"ת לבין נחשלות התעשייה במזה"ת?

תשובה

א. מאפייני התעשייה במזה"ת:

- אחוז נמוך של מועסקים בתעשייה לעומת אחוזים גבוהים של מועסקים בחקלאות
- התעשייה ברובה היא תעשייה קלה, עתירת עבודה בעיקר בתחום של מוצרי מזון, טקסטיל והלבשה, חומרי בנייה פשוטים או תעשיות סרט נע העוסקות בהרכבתם של מוצרים. כגון מפעלים להרכבת מכוניות או מוצרי חשמל.
- תעשיות רבות מבוססות על חומרי גלם מהחקלאות (כותנה, קנה סוכר), ומיוצרים בהן מוצרים שנועדו לחקלאות (כמו דשנים).
- מוצרי התעשייה המזרח-תיכונית מתקשים לעמוד בתחרות עם מוצרים מערביים
- התעשיות מרוכזות בערים הגדולות. הן קרובות לשוק הצרכנים, למקורות ההון ולמרכזי התמיכה כמו בנקים.

ב. הגורמים לנחשלות התעשייה במזה"ת:

- שוק צרכנים גדול אך עני.
- מחסור בכוח אדם משכיל ומיומן.
- מחסור בהשקעות הון
- מחסור במערכות יעילות בתחום הבנקאות, המחשוב, והתחבורה היבשתית והאווירית

ג. הקשר בין רמת השכלה נמוכה במזה"ת לבין נחשלות התעשייה במזה"ת

רמת ההשכלה הממוצעת הנמוכה של רוב תושבי האזור מונעת מהם את היכולת להשתלב ככוח-עבודה במפעלים מתקדמים, שבהם הדרישה היא לעובדים משכילים ומיומנים. בשל זאת, מתקשות מדינות המזה"ת לקדם את תעשייתן ולהגדיל את אחוז התעשיות המתקדמות.

3. התעשייה במזה"ת

א. במה מתמקדת התעשייה המזרח-תיכונית?

ב. במזה"ת ישנם "איים" של תעשיות מתקדמות. מה הן אותן תעשיות מתקדמות והיכן הן נמצאות?

תשובה

א. התעשייה המזרח-תיכונית מתמקדת בייצור מוצרי טקסטיל, מוצרי מזון, חומרי בנייה פשוטים, הרכבת מוצרי צריכה מודרניים כגון: מזגנים, טלוויזיות וטלפונים, אשר הרכבתם פשוטה יחסית.

ב. איי תעשיות מתקדמות במזה"ת:

- תעשיית נשק מודרני בישראל, עירק, מצרים, טורקיה ואירן.
- תעשייה פטרוכימית, תעשיית ברזל, פלדה ואלומיניום – במצרים, במפרץ הפרסי, בישראל ובטורקיה.

4. מיקום התעשיות במזה"ת

א. היכן ממוקמות התעשיות המזרח-תיכוניות ומדוע?

ב. הסבר את הבעיות שיוצר הדגם של פיזור תעשיות

א. מיקומן של התעשיות

אזורי התעשייה במזה"ת יוצרים דגם פיזור של "איים" כשהריכוז הוא סביב הערים. דגם זה שונה מהדגם המאפיין מדינות מפותחות בהן התעשייה מתפרסת על פני מרחבים גדולים יותר.

התעשיות הקלות של מוצרי הצריכה נוטות להתמקם בערים הגדולות. מפעלים אלה נזקקים לשוק צרכנים גדול ולהרבה ידיים עובדות. לכן בערים כמו איסטנבול ואנקרה בתורכיה, קהיר ואלכסנדריה במצרים, דמשק וחלב בסוריה, בגדד בעיראק וערי המפרץ הפרסי נמצא מפעלים רבים המעסיקים עובדי תעשייה.

התעשיות הכבדות נוטות להתמקם בסמוך לחומרי הגלם, למקורות האנרגיה ולנמלים. זאת כדי לחסוך כסף וזמן בהובלה של חומרי הגלם ושל אנרגיה. הקרבה לנמלים מאפשרת יבוא ויצוא נוחים וזמינים. לפיכך נראה את התפתחותה של העיר אסואן במצרים בסמוך לסכר אסואן, התפתחותה של התעשייה הכבדה בעיר אלכסנדריה משום היותה עיר נמל. התפתחותם של מפעלי תעשייה כבדה בסמוך לאזורי הנפט בחצי האי ערב כגון כוויט-סיטי וינבוע בערב הסעודית.

באזורים החקלאיים של המזרח התיכון התפתחו מפעלי תעשייה שמעבדים את חומרי הגלם שמקורם בחי ובצומח. כגון מפעלים לזיקוק סוכר שממוקמים בדלתא

במצרים בסמוך לשדות קנה הסוכר, טחנות קמח באזורי החיטה של צפון סוריה (העיר חאלב) ומפעלי עיבוד הכותנה בדלתא במצרים.

מאפייני התעשייה במזה"ת

פרט חמישה מאפיינים של התעשייה במדינות שונות במזרח-התיכון, והסבר גורם אחד לכל אחד מהמאפיינים שפירטת(סה"כ- חמישה גורמים).

תשובה:

*רוב התעשיות במזרח-התיכון הן בסיסיות (מזון, טקסטיל כלי בית וחומרי בניין). לתעשיות אלה דרושות ידיים עובדות, ומוטחת בהן תעסוקה הולמת לאוכלוסייה גדולה בעלת יכולות מקצועיות מוגבלות.

*התעשיות מרוכזות בערים הגדולות. הן קרובות לשוק הצרכנים, למקורות ההון ולמרכזי התמיכה כמו בנקים.

*רק מעטים מועסקים בתעשייה (5% - 15%), משום שהתיעוש חדר למזרח-התיכון בשלבים מאוחרים יחסית, ומשום שמנהיגי השלטון הקולוניאלי לא עודדו את הפיתוח התעשייתי באזור.

* התעשיות מבוססות על חומרי גלם מהחקלאות (כותנה, קנה סוכר), ומיוצרים בהן מוצרים שנועדו לחקלאות (כמו דשנים).

* התעשיות משתנה והופכת לתעשייה מודרנית (תחנת כוח, בתי זיקוק, תעשיות כימיות, תעשיות מתכת ועוד). הגורמים להתפתחות הזאת הם רבים: עלייה ברמת החיים, הצורך לתת מענה תעסוקתי הולם לאוכלוסייה צעירה ומשכילה, הפתיחות הפוליטית והרצון להשתלב בכלכלה העולמית. ניצול ופיתוח של משאבי טבע באזורים מרוחקים והפגנת יכולת ביצוע המקנה יוקרה בין-לאומית (בעיקר בקרב מדינות המערב). חשוב לציין שהפיתוח התעשייתי נעשה בעידודו של הממסד הדתי.

מרכזי תעשייה עיקריים במזרח התיכון

